

Noterat·5

SVENSKT VISARKIV

Noterat • 5

Svenskt visarkiv
Stockholm

Noterat • 5 kan beställas från
Svenskt visarkiv
Norrtullsgatan 6
S-113 29 Stockholm
tel: 08/34 09 35 fax: 08/31 47 56
e-post: svenskt.visarkiv@visarkiv.se

Svenskt visarkiv är en enhet inom den statliga myndigheten
Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI)

Illustrationerna på omslaget är hämtade ur en serie skillingtryck med texter ur Fredmans epistlar, utgivna år 1825 av Elmén och Granbergs Tryckeri i Stockholm. George Stephens' samling, Växjö landsbibliotek, nr 335 (bilden på framsidan) och 333 (ex. även i KB, sign. F Bellman h2 resp. b2).

Redaktion : Eva Danielson, Sven-Bertil Jansson, Margareta Jersild,
Jens Lindgren, Björn Nordén och Märta Ramsten.

© Svenskt visarkiv och författarna 1997
Layout: Björn Nordén

ISSN 1400-7339
Narva-Tryckeriet
Stockholm 1997

Innehåll

<i>Andréas Dalgrén: Jul-Lekar Passade till Dans och Tidsfördrif för Ungdom och Sällskap. Samlade af Klockaren och Organisten Andréas Dalgrén i Tryserum 1809. Med kommentar av Märta Ramsten</i>	5
<i>Margareta Jersild: Julvisor i skillingtryck</i>	25
<i>"Fem alldeles nya samt både wackra och muntra Jul-Wisor"</i>	55
<i>Carl von Linné: Dahlflickors lekar om juhlen 1733. Några sångleksuppteckningar. Med kommentar av Eva Danielson</i>	63
<i>Jens Lindgren: Fisk Jubilee Singers. Afro-amerikanska musikambassadörer i 1890-talets Sverige</i>	69
<i>Litet vis- och låtlexikon:</i>	
Goder afton, goder afton, både Herre och Fru	79
Hej tomtegubbar	79
Jingle Bells / Bjällerklang	81
Midnatt råder tyst det är i huset	84
Natten går tunga fjät / Sankta Lucia	84
Nu ha vi ljus här i vårt hus	87
Nu tändas tusen juleljus	88
Nu är det jul igen	88
Raska fötter springa tripp tripp tripp	91
Staffansvisan (Sankte Staffan)	91
Stilla natt heliga natt	98
Var hälsad sköna morgonstund	97
White Christmas / Jag drömmer om en jul hemma	100

Författare

Eva Danielson, Sven-Bertil Jansson, Margareta Jersild, Jens Lindgren och Märta Ramsten är alla verksamma vid Svenskt visarkiv.

Jul-Lekar Passade till Dans och Tidsfördrif för Ungdom och Sällskap

Samlade af Klockaren och Organisten Andréas Dalgrén i Tryserum
1809

Anders Dahlgren (Andréas Dalgrén, 1758–1813) var verksam i gränstrakterna mellan Östergötland och Småland – Tryserum ligger i Norra Tjusts härad i Kalmar län. Han var bosatt på Solliden under Stjärneberg, mellan godsens Fogelvik och Hornsberg, någon halvmil söder om själva Tryserum. Greve Gustav Horn på Fogelvik anställde honom först som klockare i Fogelviks kapell, men 1791 utsågs han till organist i Tryserums nya kyrka. Han hade redan 1785 spelat vid invigningen av kyrkan.

Dahlgren tycks ha varit en mycket uppskattad och aktad man i bygden. Manne Hofrén skriver i boken om *Tryserum i Tjust* (Västervik 1957) att han också var barnalärare och ”en inom sitt stånd ovanlig man uti flera konster och slöjd”. Han var också skrivare åt Gustav Horn på Fogelvik, bl. a. upprättade han en katalog över Fogelviks bibliotek och renskrev Horns historik över farfadern Arvid Horn. I Musikmuseet finns en notbok av Dahlgrens hand med ett hundratal dansmelodier, skriven på 1780-talet.

Det häfte med elva jullekar som Dahlgren tecknade ned 1809 ingår i Kungliga Bibliotekets samlingar (KB Vs 16) och har förut inte tryckts. Dessa lekar är idag försvunna ur sångleksrepertoaren utom i ett fall. Nr 5 har i olika varianter sjungits mycket i de svensktalande delarna av Finland och förekommer faktiskt även i nyare finländska sångböcker. Jämför man Dahlgrens uppteckningar med de sånglekar som tecknades upp av de tidiga upptecknarna i 1800-talets Östergötland och Småland är överensstämmelsen inte särskilt stor. En och annan av lekarna kan återfinnas i A.I.Arwidssons samling *Svenska Fornsånger* del 3 (1842), men varianterna skiljer sig åt och likheten består ibland bara av

en enda strof. Alldeles säkert innebär detta att Dahlgrens uppteckningar representerar ett äldre tidsskikt, en 1700-talstradition – vilket också många formuleringar i texten visar. Detta bekräftas också av lekarnas melodier. Vid samtliga utom den sista står angivet Pollonesse, dvs. den tidiga form av polska som utvecklades ur den äldre tredelade dansproportio-serras som återfinns i notböcker från 1600-talet och tidigt 1700-tal. Vi ser här den typiska polonäsrytmen där takten ofta inleds med två åttondelar.

Märta Ramsten

Faksimil av handskrift i Kungliga Biblioteket Vs 16.
Foto: Kungl. Biblioteket.

Lundquist
Ful. Lekar

Passade till Dans

och Tidsförelis

För

Ungdom och Sällskap

Samlade af
Klockaren och Organisten
Andreas Dalgren

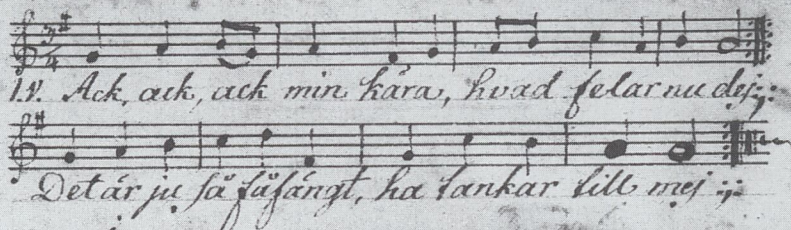
i Tryserum

1809.

Observeras. Vid den versen uti Lokerna
som initialbokslafven I. står utfatt i bråd
den skall den person som går inuti ringen,
taga sin en maka att dansa med.
Pag. 1. Versen 3. jes Bokslafven I huru han
är utfatt.

N° 1.

Beltonese.

2. v. Inbilla dig aldrig, att du blifver min; det
 hafver jag aldrig, tänkt till mitt liv;

3. v. Bräd' äple och päron, de växer på träd;
 när min kära dansar, då dansar jag med;

4. v. Bräd' äple och päron, de växer på qvist;
 när min kära dansar, då dansar jag vilst;

5. v. Bräd' äple och päron, de växer på gren;
 är min kära bötta, då dansar jag allen;

6. v. Ensammer vill sofva, gör sängen så kall;
 när karsken kommer, så blir hon väl varm;

7. v. Fast plåtar och flantar, stätt intet jag har;
 men trollet för gullet, tro aldrig jag tar;

8. v. Adjo' alla städer, adjo' alla land;
 alla flickor, som kärner mitt namn;

g. v.

2.

9. v. *Adjo' alla. Kader, Adjo' alla. Stott. ;:*
Adjo' alla. Flickor, som mig har gont gott. ;:

✓ *Bellonese.*N° 2.

1. v. *Linden står med gröna blad, och så med dej-
 lika blommor. ;: Så gläder blifver flickan
 da, hon ser sin fästeman komma. ;:*

2. v. *Så gladeligen tar hon honom an, och helsa-
 de godmoron. ;: Lilla vän blef hos mig i natt
 så spanner jag af dig spåra. ;:*

3. v. *Mina spårar spanner jag väl af, och går
 med skona de mjuka. ;: Lilla vän kom
 tag mig i hand, så skall vi dansen sluka. ;:*

4. v. *Keppet kommer ifrån Köpenhamn, det går
 på rattnet det blanka, der man ^{har} förtyllig
 kär*

kar, der har man alla fina tankar ;:

5. v. Skeppet kommer ifrån Kopenhamn, det går
på vattenet det språkta ;: Der man har sin hjer-
ligkar, der har man halwa sitt hjerta ;:

6. v. Svafar har skall göra gästabud ^{han} om ar
vården i huset ;: Vi skall dansa till da-
ger ljus, så länge Olet fins i kruset ;: .

7. v. Innet gästabud tar det bli af, det fins
ej ol på hans lunnor ;: Han var intet beredd
derpå, vi får gå fram som vi kunnen ;:

8. v. Tiskar små som i bøljan gå, de joku hvar
sina makar ;: Den som har en flicka kar,
den kan han aldrig försaka ;:

9. v. Flickan min som i dansen går, hon är så
smal som en lilja ;: Jag tänker mig tillt at
resa bort, men det är mot hennes vilja ;:

10. v. Jag rider bort, kommer snart igen, då skitter
jag all din smärta ;: Hvar jag gör och
hvar jag står, så har jag dig i mitt hjerta ;:

N: 3.

Pollonese.

1. v. Det är så fört för ungesven, att gå i går-
derna och fria. Hvar han går på gator fram
så bär han korgen vid sin sida. ♪

2. v. Och korgen i den ena hand, och Sorgen i den
andra. Så lyfter han på hatten sin, då ly-
ster honom till att dansa. ♪

3. v. Och tar den yppersta i dansen går, och låt
de andra vara. Och du är min och
jag är din i alla våra lefsdagar. ♪

4. v. Och grannas flickor gifter sig i år, men
vi skall vanta till året. Ty du skole
prydas med röda, gull, i guld och fager gula håret. ♪

5. v. Kruset har han fager gula läck, halsduken
falter

fätter han i laget, j: Förgyllda vippor och
röda band, dem fätter han i fjortekragen, j:

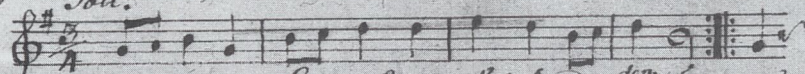
6. v. Och Jörland sin, och Skjörten sin, ja utaf hem
merduken sin, j: och bröda krus ja krus i
brödt, och krus för handerna sin, j:

7. v. Är icke du min lilla vän, och så min ro-
jande blomma, j: Och Kläkan & i mor-
gonkvätt, så skall jag till dig komma, j:

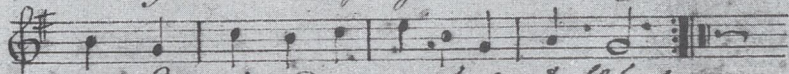
8. v. När jag har varit hos min käraste, så vill
jag sedan bortrida, j: När jag får henne
sala vid, så mister jag all min qvada, j:-

N: 4.

✓ *Ball.*

1. v. Ungersven han går ut at lunden ^{den} grön, j: Så

fatt han sig neder, i gräset så skönt, j:

2. v. Ungersven han fatter hvit hand under kind, j:
så fick han se kärasten under grön lind, j:

3. v.

6.

3. v. Ungerspen stod upp, och blef så glad; Han
fick då se flickan som han villte ha ;;

3. 4. v. Ungerspen hann nåcker hvit hand ifrån dej ;;
Och lyfter sköna Jungfru från dansen med mej ;;

5. v. Jag vill all för väl från dansen med dej ;;
Men jag har så många som akta på mej ;;

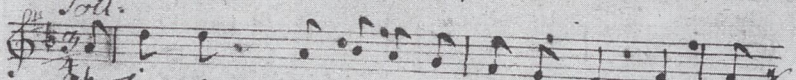
6. v. Så mej akta skäder på mej akta Mor ;;
På mej akta lyfter så väl som Dror ;;

7. v. Så mej akta mäst min Soffeman ;;
Det mästa jag rådas, så råds jag för den ;;

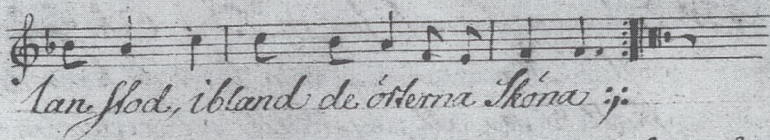
8. v. På mej akta mäst den mig hafver fast ;;
Det är min älskandans så äga en. Räst ;;

No 5.

Pol.

1. v. Jungfrun går sig åt Trågårdens, som hon
var vaner att göra ;; Så fick hon se hvar näs-
lan

Han stod, ibland de öfverma Sköna :j:

2. v. Så lar hon näslan uti sin hand, och kastle henne uti Gårdet; Så illa brände hon sin hand, all för sin hjertelig Kära :j:

3. v. Kärastka kaster detta brefvet sandt, det är så illa skrifvit :j: Ja illa skrifvit men varremment, han vill mig öfvergifva :j:

4. v. Och öfvergifva mig om han vill, det påstår jag ej på nå :j: Det är så många i världen lila, jag kan en annan få så :j:

5. v. Och så få rätt hvem han vill, Grefvinnas får han ej :j: Men vill han vantta i hemkon, är så kan han väl få mej mej :j:

6. v. ^{och} Femton år de är all för lång, at för en ungkarl at bida; Och får jag inlett löfse nu, så skal jag genast bostrida :j:

7. v. Och rid nu bort, kom snart igen, jag skal prigg lilest Grefvinnas :j: Bed honom komma med Guldringar fem, och sätta på mina fingrar :j:

6. 4/3

8. v. Som en Fru och som en Fru, Och som en
redlig Matrona. j. Du skall få höra du
skall få se, att jag skall vara den sanna. j.

9. v. Och som en Fru och som en Fru, Och som
en redlig Matrona. j. Du skall få höra du
skall få se, att jag skall bära Gullkrona. j.

10. v. Och som en Fru och som en Fru, Och som en
redlig Matrona. j. Och vi skall dansa till
dager Ljus, så länge Ölet finns i Kruket. j.

11. v. Och Särkan springer och Joken gal, och
glädjen står i taket. j. Och den som har
en hjertlig kär, den kan han aldrig förlora. j.

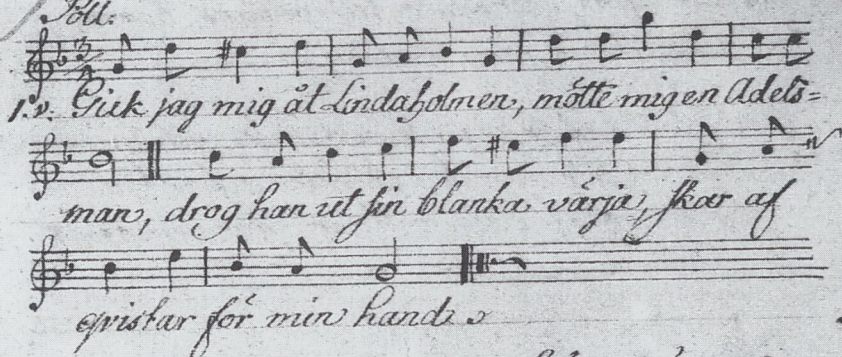
12. v. Och kärsket ifter och gammal fläsk, och
ans gamla limpor. j. allo, allo i alla natt, i
morgon vankas det klämpar. j.

13. v. Och all den kärlek jag till dig har, den
hänger upp i vår skorsten. j. Och hvar gång
jag på spjället drar, så faller han ned i aska. j.

N° 6.

9

All.

2. v. Ros och tack min Herre Sköna, för en sådan
Complement, Skulle jag mig nu bortlöpa, det
skulle vara mig oförbunkat.

3. v. Hade hon nu fem gullringar, och så röda
gullarmaband; Ja skulle jag honom aldrig
svika, han skulle jakest, så bli min man.

4. v. Jungfrun träder så lätt i dansen, hon är be-
rydd med det röda gull; Hennes ögon skin så
klara, och hennes hjerta är frögdefullt.

5. v. Satt nu Kannan midt på bordet, satt nu
glaset straxt dethos; Ådå, Ådå min skållas flä-
ka, rätt nu rider jag till kos.

6. v. Ännom två och tre tretti dagar, så vill jag va-
ra

ra har igen, Skolen vi tillsammans komma,
 så höra föglar spinga alen.

7. v. Litet hafver jag uti min lifsa, och mindre
 har jag uti min bod; Dertör gifver Gud väl
 lycka, fast hela världen står emot.

Soll:

N° 7.

1. v. Där jag mig på gälfvet så fager ros; Skadlar mig
 en Major, en Major.

2. v. Hvad mände den Majoren heta så fager ros; N^o
 låter han sig kalla och drar till kos.

3. v. Hvem har honom be dragit så fager ros; N^o
 låter hon sig kalla och drar sin kos.

4. v. Låt nu henne så behålla hvad hon har fått,
 fast att vi skole mistat med sorg och gråt.

5. v. Låt oss alla rida efter i fullan dew, fast att
 vi skole rida i dagar tjus.

Coll.

N° 8.

11.

1. V. Vara redlig och få trogen, skall du sjuna at jag är.
 Alltid för dig redbogen, at jag hoppom jidar bär,
 Sör skall Solen sitt sken mista, eldens värma blif-
 va kall, förr än du en otrogen gnista, i mitt hjerta.
 finna skall.

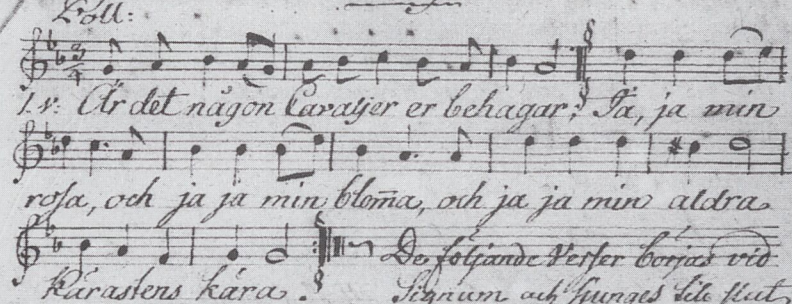
1. V. Vara redlig och få trogen, Skall du finna att jag är,
 alltid för dig redbogen, ett fast hopp om jidar bär,
 Sör skall Solen sitt sken mista, eldens värma
 blifva kall, förr än du en otrogen gnista, i mitt
 hjerta finna skall.

J. 2. V. Gär du offer eller räster, Nörr och Söder i velt,
 den ut, aldrig blir vår ranskare löster, aldrig ändrar
 jag mitt skiet, men illa gör jag emot mig sjelfver,
 Om jag så bedrar mitt sin, No han vet hvast
 min tycka räster, No han vet om du blir min.

3. V. Gär du dig at lunden gröna, skall alla trädber-
 jas för dig, tusen röjor och liljor skona, de sko-
 la strös på väg för dig, ja alla djur de skola
 gerna

Öppna, dig urvaktas förntan sorg, när du dörs ja
skall en fjärna, hälsa ditt blomma på hönens borg.

✓ Sol: *N° 9.*

1. v. Är det någon karaljer er behagar, Ja, ja min
rosa, och ja ja min blomma, och ja ja min aldra
Kärastens kära. De följande Verser börjas vid
Signum och Spunges Lile flut.

1. 2. v. Tag den i hand min rosa, tag den i hand min
blomma, tag den i hand min aldra, Kärastens kära.

3. v. God dag god dag min rosa, God dag god dag min
blomma, God dag, god dag min aldra, Kärastens kära.

4. v. Dansen lätt min rosa, Dansen lätt min blomma,
Dansen lätt min aldra, Kärastens kära.

5. v. Bröllop min rosa, Bröllop min blomma,
Bröllop min aldra, Kärastens kära.

6. v. Barnsöl min rosa, Barnsöl min blomma,
Barnsöl min aldra, Kärastens kära.

7. v. Kyskögång minn rosa, Kyskögång minn blom-
ma, Kyskögång minn alora, Kärasten kärast.

8. v. Gräsol minn rosa, Gräsol minn blomma, Grä-
sol minn alora, Kärasten kärast.

9. v. Öljö farväl minn rosa, Öljö far väl minn blom-
ma, Öljö farväl minn alora, Kärasten kärast.

No 10.

1^{sta} 2^{dra} 3de Vörpans Son.

Poll:

1. v. Det rider och en Riddare, uppå vår vall så grön ::
Han skäddar sig en Ängfru, som är båd fager och skön ::
Desse Nader är Son till 4de och följande versar till slut.

2. v. Och hviter som en Lilja, och smaler som ett band ::
Hon bär en silfver kanna, på hvar höfvidta arm ::

3. v. Den ena har hon öl uti, den andra har hon Vin ::
Nu dricker hon, nu dricker hon, sin Käraste till ::

4. v. Hon dricker hon dricker sin Käraste till ::
Och aldrig så druck hon bättre vän till ::

5. v. Och haret bär hon som silke spunn gull ::
ja

ja vakrare flicka trär aldrig på matt :j:

6. v. Och ögon har hon, som pärlorna små :j:

ja vakrare flicka, jag aldrig sag :j:

7. v. Och munnen har är, som söta rusin :j:

jag önskat mång gång den flickan varit min :j:

8. v. Och vore ej klaffor, vift vore jag glad :j:

Sål finge jag då, den jag ville ha :j:

9. v. Men klaffornas hjerta, de bristlar i två :j:

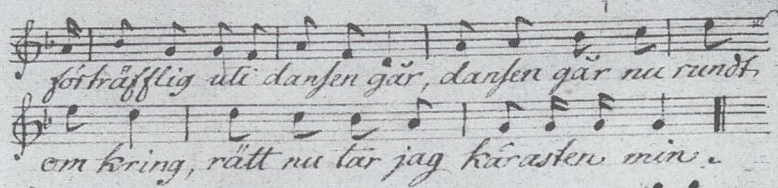
den mig håller kär, hon lefver annu :j:

10. v. Hon lefver, hon lefver, hon är ike död :j:

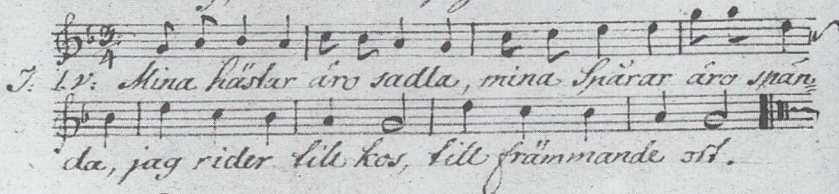
hon bär sinas kinder så rosende röd :j:

N° II.

Dansen har jag i alla natt, Och mina skor är tärna,
Önskat det vore en dugligen munk, jag skulle dig
väl den unna, för alla roser i tunden är, som är
både gula och gröna, Gammal Damon flora och små,

förträfflig uti dansen går, dansen går nu rundt,
om kring, rätt nu lär jag kärasten min.

1. v. Mina hästar äro sadla, mina Snävar äro span-
da, jag rider till kos, till främmande st.

2. v. Cattarina, den fina, sag mej om din vilja,
om du älskar mig, så som jag gör dig.

3. v. Jo jag älskar dig allena, bland rosor och gre-
nar, så hjertelig, såsom du gör mig.

4. v. Ditt gula hår hänger, som röda gullsträn-
gar, när solen skin klar, på Midjommars dag.

5. Adjo, adjo min flotta flicka, din skål skall jag,
dricka, utur et Ljver-horn, adjo mitt hjertlekorn.

Julvisor i skillingtryck

Margareta Jersild

Skillingtrycken fungerade under närmare 350 år som media för spridning av svenska visor av de mest skilda kategorier: andliga visor, berättande visor, visor om dagsaktuella händelser, visor hämtade ur den muntliga traditionen osv. Också julvisor har förekommit i skillingtrycken, även om det inte rör sig om någon större mängd. Under ett par signa i Kungl. Bibliotekets stora skillingtryckssamling finns ett 50-tal tryck, vars titelsidor anknyter till julen.¹ Ytterligare ett antal visor med något slags julanknytning har publicerats i skillingtryck, men dessa är svårare och mer tidskrävande att spåra då de inte är sökbara i register. Inte minst finns där åtskilliga andliga visor, t.ex. visor om Jesu födelse.² Visorna i de nämnda 50-talet tryck är ändå tillräckliga för att ge exempel på några olika grupper av visor inom denna julvisekategori, tryckta under mer än två sekler – från "Twänne Andelige Julewijsor" tryckta 1695 till "Julvisa om seden på landet" från 1912.

Att julhelgen kunde användas i reklamen märks då man ser närmare på hela innehållet i de tryck som utgavs med anknytning till julen. Här finns titelsidor som talar om "alldeles nya julvisor", om "andelig julero" och liknande. Det är emellertid inte alltid som alla visor i trycken handlar om julen. I t.ex. ett tryck från 1850 med titeln "Julero, begripen uti fem både muntra och andliga visor" ingick bara en julvisa. Ibland tycks således skillingtrycksutgivarna ha använt julen som lämpligt försäljnings-tillfälle och tryckens titelsidor som försäljningsargument. Andliga och världsliga julvisor kunde också blandas i samma tryck, som t.ex. i det som återges i faksimil (s. 55 ff.). Den första visan är närmast en andlig julsång, medan de övriga är beskrivningar – delvis skämtsamma – av julen i några olika familjer och miljöer. I det följande ges exempel på visor av olika slag som ingår i de här speciella "jul"-skillingtrycken (titlar och textcitat nystavade och återgivna med modern interpunktion).

Visor hämtade ur muntlig tradition

I förhållande till den stora mängd visor som publicerats i skillingtryck utgör de ur den muntliga traditionen hämtade visorna en mindre del. Men till de traditionsvisor som blev tryckta hörde i första hand s.k. medeltidsballader – och då inte minst den välkända visan om Sankte Staffan, som oftast börjar *Staffan var en stalledräng*. Staffansvisan infördes i ett trettiootal skillingtryck från 1796 fram till 1917 (alla återgivna i Sveriges Medeltida Ballader nr 39). Det är endast i ett mindre antal tryck som visan benämns julvisa, som t.ex. 1849 då den ingick i ett tryck med ”Tvenne vackra julvisor” och året därpå i ”Trenne vackra och lustiga julvisor”. Staffansvisan publicerades i några olika versioner. I de tryck som utkom fram till mitten av 1800-talet bestod den t.ex. av 30 strofer, i tryck från senare tid endast av 6–12 strofer. I trycken från senare delen av 1800-talet och början av 1900-talet hade man också lagt till följande inledningsstrof (här citerat efter ett tryck 1851):

Det är väl annandagjul i år,
– det tackom vi så gärna, –
när vi ska sjunga visa vår allt vid den ljusa stjärna.
– Dagen synes intet än,
men stjärnorna på himmelen de blänka

I ett skillingtryck från 1895, med titeln ”Nya [!] och mycket intressanta visor”, har man gett upplysning om visans meddelare; en uppgift som i de här sammanhangen är ytterst sällsynt. Den publicerade varianten av Staffansvisan skulle vara en ”uppteckning av den form, uti vilken den förekom i Öggestorps socken, Jönköpings län, i förra hälften av innevarande sekel. En gammal man, Nils Movitz, boende på Månsarps ägor inom församlingen, brukade då att vid julhelgen gå omkring och i granngårdarne sjunga visan sålunda:”.

År 1853 utkom ett tryck med ”Två utmärkt vackra och andeliga julvisor”. En av ”julvisorna” var *Jungfru Maria till Betlehem gick*. Visan hade då tidigare utgivits i flera tryck, varav de äldsta utkom under 1700-talet, men då inte i egenskap av ”julvisa”. Tydligen betraktade man visan i första hand som andlig. Inom visforskningen räknas ”Jungfru Maria och Jesus” som en medeltidsballad (samtliga kända varianter, inklusive dem som finns i skillingtrycken, är publicerade i Sveriges Medel-

Twenne wackra

Jul-Wisor.

Den Första:

Jul-bockens Wisa,

Upp! lustigt att lefwa, när allting går wäl, m. m.

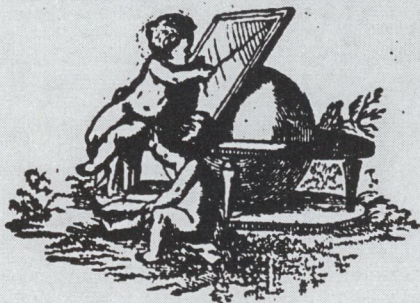
Sjunges som: "Näst höfwer jag höfwer watten och land".

Den Andra:

Sankt Staffans Wisa.

Staffan war en Halldrång, m. m.

Sjunges på en gammal behagliga melodi.

N:o 6.

Falun, Guldbergska Boktryckeriet, 1849.

tida Ballader nr 37). De äldsta traditionsuppteckningarna av "Jungfru Maria och Jesus" härrör från 1810-talet, och de – något olika – versionerna i de tidigaste trycken är följaktligen de äldsta beläggen vi känner till. I visan berättas om hur Maria födde Jesus, hur han försvinner men återfinns av henne i en örtagård, där han talar om sin kommande korsfästelse och död. Den tvåradiga visan har dubbelt omkväde. I det äldsta trycket, där visan omfattar tolv strofer, lyder första strofen sålunda:

Jungfru Marja hon går sig till Betlehem,
– Jesu nåder så rena, –
där födde hon Jesum kär sonen sin,
– Gud och den helige anda.

I ett par tryck från 1808 och 1812 är visan något längre. Här finns också en avslutande strof som förmodligen är tillagd av skillingtrycksutgivarna, då det inte finns motsvarighet till den i någon av traditionsuppteckningarna.

Nu haver jag slutat denna visan så lång,
– Jesu nåder så rena, –
i morgon blir mäsas och ottesång.
– Gud och den helige anda.

Både "Jungfru Maria och Jesus" och Staffansvisan har sjungits under den traditionella kringvandringen vid julen (den förstnämnda även under den sydsvenska majsjungningen), ofta sammankopplade med "tiggastrofer". (Om Staffansvisan se vidare s. 91 ff.). Åtminstone ytterligare en visa med sådan funktion hämtades till skillingtrycken: *Goder morgon, goder morgon både herre och fru*, också med början *Goder afton, goder afton*. Vid kringvandringarna kunde avslutningen i dessa visor utformas i enlighet med den traktering man fått.³ I "Tvenne utmärkt vackra julsånger" från 1870 fanns visan med sexton strofer men utan sådana kopplingar. Inledningen respektive avslutningen lydde:

Goder morgon, goder morgon, både herre och fru,
husbonde, matmoder varen lustiga nu.

Vi önska eder alla en glädjefull jul:
ifrån alla olyckor bevare eder Gud!

— — —

Det ljusnar i öster, vi sluta vår sång,
allt för den ljusa stjärnan, oss tiden ej görs lång.

Ingen av de här citerade visorna har någon melodiangivelse i trycken. De följer därvidlag ”regeln”; praktiskt taget inga visor hämtade ur traditionen uppger någon melodi. Man förutsatte säkert att melodin redan var känd. De här nämnda tre visorna upptecknades också med melodi vid början av 1800-talet.

Andliga visor

Andliga julvisor har införts i skillingtryck från slutet av 1600-talet och framåt under så gott som hela den skillingtrycksproducerande tiden. De äldsta andliga visorna – i det nämnda trycket med tvänne andeliga julvisor från 1695 – innehåller ”vaggvisan” *Stor ting haver Gud med världen gjort* och *I Betlehem födde Maria sin son*. Den första visan trycktes sedan om flera gånger under 1700- och 1800-talen, sista gången 1855. Den andra hämtades säkert ur någon av de många psalmböcker från 1600-talet där den fanns tryckt (dock inte i Swedbergs psalmbok från 1695). *Stor ting haver Gud* uppges kunna sjungas under sin egen ton. För *I Betlehem födde Maria* uppges som melodi *En jungfru födde ett barn idag*, en medeltida melodi känd från svenska 1600-tals-handskrifter och tryckt i 1697 års koralpsalmbok.

Detta tryck med julvisor verkar tämligen unikt för sin tid. Det är annars först vid mitten av 1700-talet som skillingtryck med julvisor börjas publiceras i nämnvärd utsträckning, och åtskilliga av dem kan betecknas som andliga. På 1760-talet utkom t.ex. för första gången *Varvid skall jag trösta mig* i ett tryck med titeln ”Andelig julero”. Som melodi uppgavs *Ack min själ hav lustigt mod* (= psalmen 287 i 1697 års koralpsalmbok med hänvisning till melodin nr 107). ”Julero” återkommer på flera titelsidor, bl.a. i trycket ”Enfaldig doch välment julero” 1788. Häri ingick visan *Stora ting man nu omtalar* författad av ”en alldeles blind, vid namn Amund Rudell”, också känd som författare till ett par andra skillingtrycksvisor. Hans visa trycktes om flera gånger

och som melodi angavs *Hela världen fröjdens Herran*, dvs. nr 84 i 1697 års koralpsalmbok.

Den andliga *Guds son* är född i Betlehem på denna dag är förmodligen den julvisa som förekommit flest gånger i skillingtryck. Den ingick i flera 1700-talstryck (det äldsta daterade från 1776) som "jule-

Stjärnsång från Tosterön (1860-+) (147)

Tornväktare Joh. Alb. Pettersson,
Strängnäs

Guds son är född i Betle-
hem på denna dag efter Guds
eget välbehag och vorden
kött. Ur blatta gumt och nå-
de är han oss sänd till hjälp och tröst och
haver från all vå- de all
världen ä- ter löst.

"Guds son är född i Betlehem", uppteckning gjord av A. Ringström 1929 efter tornväktaren Johan Albert Pettersson i Strängnäs, f. 1850 i Vansö, Södermanland (ULMA acc.nr 2197, bl. 147).

kväde” med melodiangivelsen *Ack ljuvlig tid när träen på marken bära frukt*. I flera av de äldsta trycken sägs visan vara skriven av C.E.B., i ett senare tryck (1797) är namnet utskrivet Carl Eric Borritz. Denne Borritz skrev sannolikt visan något av de första åren efter 1705.⁴ Visan tycks ha utkommit i ett tryck redan på 1730-talet, eftersom A.I. Arwidsson i Svenska fornsånger del 3 återger en avskrift ur ett skillingtryck från detta decennium. Arwidsson publicerade också en melodiuppteckning till texten. Det sista kända trycket med *Guds son är född* utkom 1885. Att det rörde sig om en gammal visa hindrade inte skillingtrycksutgivarna att i senare tryck presentera den som ny. 1834 utgavs visan i ett tryck med tre ”alldeles nya julvisor” och två år senare i tre ”alldeles nya och utmärkt vackra julvisor”!

Guds son är född har i senare tid upptecknats med melodi både i Sverige och svenskspråkiga Finland. Att visan varit välkänd och omtyckt framgår vidare av att en annan visa diktades med den äldre visans versmått som förebild: *Vak upp, se ljus! Se morgonstjärnan strålar klar*. När denna kom ut i skillingtryck 1855 som en av ”fyra nya, mycket vackra julvisor” uppgavs också som melodi *Ack ljuvlig tid*.⁵

Visor om samhällsförhållanden

Julen tycktes vara användbar även för spridning av mer eller mindre politisk propaganda, av samhällskritik eller som hyllning till regenten. Med titeln ”1751 års svenska julelek” utgavs en visa med början *Far och farfar börjar dansen*. Visan inleds som en julvisa men avslöjar sig snart som en ren kungahyllning (titelsidan illustrerades också med tre kronor):

Far och farfar börjar dansen,
mor och mormor följer med,
barn och barnbarn bind julkransen,
ung och gammal hoppa, kväd.
Ty vad lider, gyldne tider
vi med ADOLPH säkert få.
Svenska trogna, var redbogna
i ert fall att flitigt stå.

Lät oss leka, tänka, peka
på de gamlas julefröjd,
jula, jorla, som de sorla,
då var en sig visste nöjd.
Lät oss glamma, just det samma,
sjutton hundra femtiätt.
Knappt kan farfars, mormors mamma,
säga maken jul ha sett.

Visan slutar: "Adolph Friedrich och Ulrica, / kronprins Gustaf, brödren två, / ... / Gustafs ätten, svenska rätten..." Som melodi till "juleleken" angavs *Kulna höst med regn och töcken*, en mycket spridd och populär melodi under stora delar av 1700- och 1800-talen (framför allt just under senare delen av 1700-talet). Till en annan skillingtrycksvisa (dock ej julvisa), *Klippingshandskar jag dig giver*, har melodin sjungits ända fram i vår tid.

Med skillingtrycksproducenternas sinne för återanvändning trycktes "1751 års svenska julelek" i lätt bearbetad form som "1801 års jullek" med samma melodiangivelse. Första strofens sista versrader hade då ändrats till "Vi med Gustaf Adolph få, / svenska männer, vem ej känner / med vad drift I på er stå?" Slutet fick förstås också ändras i enlighet med 1801 års förhållanden: "Gustaf Adolph, Frederica, / kronprinsen, prinsessan vår / och vårt kungahus tillika, / varje hjärta för er slår. / Vasa ätten, svenska rätten ..."

Under titeln "Hattmakarens odugeliga julklapp" infördes i ett skillingtryck 1770 *Gamla gubben uppå klubben* till melodin *Gubben Noak*. Men "julklappen" var egentligen en allegorisk visa som handlade om de samtida politiska hatt- och mösspartierna. Ett par av stroferna löd:

Gamla gubben uppå klubben
skänkte mig en hatt
för två år tillbaka
att jag skulle smaka,
se och finna, se och finna
huru han var satt.

Tänk du skryter, tänk du skryter
av din lumpna hatt
Vill du man skall sätta
din utslitna hätta
att förvaras, att förvaras
som en dyrbar skatt.

Ytterligare ett exempel på visor av detta slag ger ”Den artiga julbocken” som utkom 1773, *Upp lustigt att leva när allting går väl*:

Upp lustigt att leva när allting går väl!
Vad batar att sörja och kvida?
Bort med all oro, all tvedräkt och gräl,
som julbocken aldrig kan lida.

Titelsidan pryddes av en bild på julbocken vilken följde med då visan med smärre förändringar trycktes om åtskilliga gånger fram till åtminstone 1850. Den melodi som uppgavs, *Rest haver jag över vatten och land*, är okänd. Men den var säkert mycket känd och spridd, eftersom den var melodiangivelse för ett stort antal skillingtrycksvisor under en längre tidsperiod.

Visor om julfirande

Bland de olika grupper av visor som lanseras under trycktitlar som ”julvisor”, ”jullekar” o.dyl. finns naturligtvis också sådana som verkligen handlar om själva julen och julfirandet. Den äldsta kända av dessa är ”En ny och vacker julevisa för år 1772”, *Julkusan och kakan samt vörtbröd och mer*. Visan skulle sjungas till melodin *Philemon drev ut sina får i en äng*, dvs. den melodi som nu är mest känd till texten *Om sommaren sköna*. Julvisan för 1772 ger en delvis konkret skildring av julfirandet med mat, dryck och lekar. De två första stroferna löd:

Julkusan och kakan samt vörtbröd och mer,
med skinkan och bringan på disken,
julljusen och halmen vi utbredda ser,
ös senap och smör uppå fisken.

Barn leka i halmen och jultuppen tar,
och ungdomen hundrade lekar nu har,
de vila, de sitta och visken.

För trettio år sedan var arbetskarl haft
till julen att baka och brygga.
Nu mera så händer det borgare knappt,
de mesta sitt bo måste rygga.
Månn tro de drack vinet då julen förr var,
de söpo och jorden sin gröda frambar,
och alla om välmakt var trygga.

I några strofer görs ytterligare jämförelser mellan förhållandena "förr" och "nu" på ett liknande sätt som i visorna om samhällsförhållanden. Men i flera av de senare stroferna beskrivs och namnges flera av samtidens populära danser, sånglekar och andra lekar.⁶

Lät oss plocka rosor vi dansa i ring,
lät oss skära havra och binna.
Se blindbocken huru han löper omkring
att en annan i stället att finna.
Här lekes pantlekar, här dömes klå mån,
här gås procession här hoppas på tån,
av julölet färgen vi vinna.

Här sjungs stekta harar och väl gödda svin,
en domaredans vi begynna.
Vi skrämma bort juten, för vatten bruks vin,
ej någon får bruka okynne.
Här lekes herr Bollerman, Bollermans dräng,
här tillreds, här bjudes till Sisslas barnsäng.
Stek nappas dock med ett glatt lynne.

Vem var som på understoln rodnade nu,
förargades över ett under?
I leken får tålas allting, kära du,
om glädjen skall eljest bli sunder.
Här leks Simon Sälle och smide med mer,
och de stolta nunnor man kommande ser
samt flera rätt löjlige funder.

Titelsidan till skillingtryck från Stockholm 1773, "Den Artiga Jul-Bocken", innehållande visan "Upp lustigt att leva när allting går väl".

Minuetten och polskan, kvarndansen går käckt,
och spelmännen supa och spela.
Min sköna hon dansar förträffelig täckt,
blott de som slå takten ej fela.
De gamla nu sitta vid bordet i glam,
då ungdomens äventyr ock kommer fram,
de dricka och plägningen dela.

De gamlas julstuga i oskyldig ro
för omdöme blottställt ej varit.
Men nu är man misstänkt på ära och tro,
som man många listgrepp förfarit.
Nu bruks jalusidansen med alla skäl
av den som fått smaken i kärlekens gräl,
Nils, Pälle med Kirste och Marit.

”klå mån” i första strofen var benämning på ett straff i en pantlek, där den som var skyldig pant med förbundna ögon skulle tända en papperslapp med ett ljus. 60 år senare, 1832, trycktes visan åter i skillingtryck. Andra strofens beskrivning av hur det var ”för trettio år sedan” hade då ändrats till ”för femtio år sen”!

En lång rad med jullekar uppräknades också i ett tryck 1776 med titeln ”Jule-lekar”. Upprepningen var versifierad men inte utformad som en visa. Den inleddes ”Juleklubben, stå på stubben / draga grängja, torka malt / meta lakar, skifta makar...”⁷

1775 utkom *Tuppen åt allmogen säger* med melodiangivelsen ”polska långdansen”. Visan uppgavs vara författad ”av den till synen olycklige Lars Colling”, som – liksom den tidigare nämnde blinde Rudell – är känd som författare till några andra skillingtrycksvisor. På titelsidan, som illustrerades med en tupp, stod ”Den lustiga jultuppen”. Efter en kortare berättelse om jultuppen har Colling i ett par strofer mera beskrivit julen och dess lekar. Namnen Damon och Iris anknyter närmast till den samtida herdediktningen, som också var representerad i flera skillingtryck.

Avund och svartsjuka nekar[?]
livliga nöjen och lekar,
julen fridlyses från sådant besvär,

Samkväm i julstuga händer,
välkommen känd och okänd,
aldrarest den som är dödlig kär.
Understol, pantlekar sjunga,
kan så hos gamla som unga
reta och göra båd' lustig och tvär.

Du, som ej leken vill tåla,
sitt i din ensamma håla,
ringleken börjar, nu hurra friskt om.
Damon, den kvinnliga sprätten,
bjuder nu till minuetten.
Iris, så villig, att dansa nu kom!
Jag älskar högt kontradansar,
se huru ungdomen svansar,
hör i musiken gör basen ett lom.

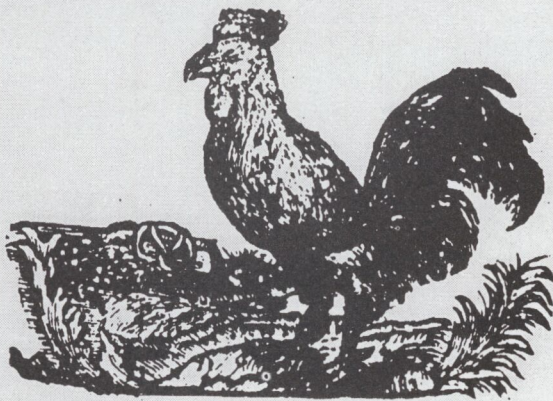
De beskrivande julvisor som utkom ett stycke in på 1800-talet tog gärna upp julförberedelser och -bestyr. Flera av dessa visor är mer skämtsamma. Det gäller t.ex. *Nu är det jul*, som trycktes första gången 1830 i ett tryck med titeln "Den artiga och lustiga julbocken" (trycket innehåller också visan om julbocken).

Nu är det jul!
Grön är ej marken, dock icke så ful.
Vintern, fast gubbe, rätt kraftigt framgår,
måttligen pudrad uti sina hår.
Stelnade vattnet uti våra sjöar
bygger oss broar till holmar och öar.

Och inom hus!
Där är det idelig klarhet och ljus.
Tregrenigt ljus för den lilla tänds opp
härligt som ungdomens nyfödda hopp.
Även i kojan den fattige vankar,
lyft av sin spiseld och askgråa dankar.

Matmor är trött!
Helaste veckan hon hushållet skött:
slaktning, bryggning och tvättning och bak

Den Lustiga 30.
Jul = Tuppen,
 Tuppen åt Allmogen säger, ic.
 Sjunges som Polska Pång: Dantsen.

En hurtig Tupp Naturen känner,
 Men förjer ej för lyckans nåd,
 Han täflar måst med Böhetens wänner,
 Och öfwar ensamt öfwerdåd,
 Sin Husbond-värdt Han ej förgäter,
 Skönt om Han många Gruar har,
 Han alla stunder kärt asmåter,
 Och Hopen wördar sitt Sörswar.

Stockholm, tryckt hos Lars Wennberg, 1775.

Titelsidan till skillingtryck från Stockholm 1775, "Den Lustiga Jul-Tuppen", innehållande visan "Tuppen åt allmogen säger".

nu varit hennes vardagliga sak.
Matfar hos andra visiter fått göra,
hem ingen främmande käft med sig föra.

Julklappar, se!

Pappa och mamma åt barnena ge,
flickan åt älskarn och frun åt sin man,
som vedergäller så gott som han kan.
Den ur sin pung inga pengar kan skaka
han in natura dock klappar sin maka.

Ack, se vad mat!

O vilken massa i skålar och fat!
Lutfisk och tårta samt stekar och gröt,
brun av kanel och så sockrad och söt.
Själva de utsvultna tiggaremagar
plåga sig väl dessa sötebrödsdagar.

Brännvin och öl!

Därpå är oppsjö men brist uppå mjöl.
Mången, som ej inom natt, inom år
mäktat sig köpa av spisöl en tår,
njuter nu kornmaltets ädlaste safter
för att få rus och förnyade – krafter.

Julottan, tänk!

Moder med barnen uti kyrkan i bänk
fröjdas åt ljusen – men hemma är far,
glöggus uppblandar och kallsupar tar.
Sedan i högmässan hör han på prästen,
går efter amen att klunka ur resten.

Stephani dag!

börjas med dansar och lustiga lag.
Bondtös på lekstuga svingar sin dräng,
och uppå bal i staden, vad fläng
bland de förnäma med vals och kadriller,
hälsa och kraft man i nattvak förspiller.

Komme nytt år!

Hälsas det skall med enhälligt: gutår!

Trettondagsstjärnan, en härold för Knut,
bådar att julen är snarligen slut.
När man fått länge i överflöd välta
kommer nu åter den tiden att svälta.

Det här i faksimil återgivna skillingtrycket (s. 55 ff.), som utkom 1842 upptog "Fem alldeles nya samt både vackra och muntra julvisor". Den första var visserligen en andlig visa, men de övriga är mer beskrivande och handlar om hur man dansar, roar sig, äter och dricker. *Bevars vad buller sus och dus* skrevs av Johan Gabriel Carlén, som i sin visa var direkt påverkad av Anna Maria Lenngrens "Den glada festen".⁸ I Lenngrens dikt är det ett prästhem som skildras, i Carléns visa är det också ett mera välbärgat hem där "granen står så grann i topp" och där man skickar ved, ljus och kaka till fattighuset. I de övriga tre visorna är det julen i olika miljöer som beskrivs: i prästgården (*Julafton var inne och glädjen var ny*), "på bondlandet" (*Hur ljuvlig är vår jul!*) och i Stockholm (*Gatorna höljas i vita fälln*). Vilka melodier som avses i melodihänvisningarna är oklart, texten till den uppgivna *Skön Hedvig i jungfruburn sitter så glad* är dock känd från ett samtida skillingtryck.

Fler mer skämtsamma visor framträder vid denna tid, t.ex. *Julafton är inne och glädjen är ny*, som publicerades 1854 under titeln "En munter julvisa som aldrig kan bli för gammal". Visan skulle sjungas "efter känd och trevlig melodi". Den berättar om hur en man dyker upp ur en tunna på julaftonen; "må varje mamsell få tocken en julkapp den signade kväll." Visan innehåller för övrigt ingen egentlig beskrivning av julfirande utom i inledningsstrofen där det talas om att "spelmännerna gingo från by och till by / och sjöngo vid torpet och i salen". 1864 utkom i ett ovanligt omfångsrikt skillingtryck bl.a. en "julvisa" som började *Att slakta och brygga och baka*. Den handlar om hur en man upplever sin hustrus julstök:

Att slakta och brygga och baka[byka?]
och tvätta och mangla och stryka
är nyttigt och bra, gudbevars!
Men mannen han är under stöket,
då hustrun är ständigt i köket,
"tout seul" som en gåse i mars.

Han knappt ser en skymt av sin maka,
ty än skall hon stöka och baka
och än lägga fläsk uti salt.
Han hör huru surkålen stötes
och vädrar att lutfisken blötes,
och oxblod förvandlas till palt.

— — —

Så sitter ock jag före julen.
O, vore december så kulen
med allt detta bråket förbi.
Att blott för en aftons vällevnad
i månader mista sin trevnad,
säg finns väl reson häruti?

— — —

Fördenskull bekymrad jag river
mitt öra och tiden fördriver
med rimsmideriet en smul'.
Men hör! nu begynner ett väsen.
Ty ack! det hör också till pjäsen
att sist skall här skuras till jul.

En piga i kammaren kliver
och utan pardon mig fördriver,
slår vattnet på golvet helt lugnt.
Jag flyktar betagen av fasa,
men balja och viska och trasa
de sätta för julkvädet punkt.

Skillingtryck reklamerade som ”julklappar” utgavs under lång tid. 1866 trycktes i Göteborg ”Julklappar i Majorna”, som bestod av en ”ny jul-visa” med början *Julen kommer, glädjen kastar*. Visan skulle sjungas som *Rocken surrar, lampan brinner*, Pehr Thomassons dikt som också utkom i många skillingtrycksupplagor vid denna tid. *Julen kommer, glädjen kastar* håller en alltigenom skämtsam ton. Här utdelas julklappar bl.a. till företrädare för olika yrken. Av den 20 strofer långa visan återges här tio.

Julen kommer, glädjen kastar
på julafton blicken klar.
Både ung och gammal hastar
att få julklapp litet var.

Pass då på att plocka bara
vad man e'r nu skänka vill.
Man har saker, många rara
som bör eder höra till.

*"Mål i munnen" prästen skänkes,
klockarn lik att leva av,
och en tuting ej förtänkes,
som julens glädje fyllnad gav.*

*Organisten kan ej leva
lik dess konst, av väder blott.
Må då han och toner sväva
fulla uti rikligt mått!*

*Tornets vakter plugg i luren
må få först, så gott som sist.
Ty all "tutning" mot naturen
nattetid, oss skadar visst.*

Och åt köpmän vill jag giva
säkra kunder vid dess disk.
Sjuka kassan måtte bli
efter penningkrisen frisk.

Åt *skomakar'n, slask och blöta*
hela jul'n, varenda dag
för att skodon måtte röta
oss till sorg – men hans behag.

Tullvaktmästar'n, hundens näsa
får till julklapp, och jag tror,
dryg förut han skulle jäsa,
vilja kalla förman: bror.

Må *polisen* alltid snäsa
rutten fisk från kustens bro
och eländet kring vår Bläsa,
ty de stinka må ni tro!

Sist må alla feta bliva
utav lutfisk och av gröt,
ingen ond för skämtet bliva,
kalla givar'n för ett nöt!

Ur denna grupp med julvisor skall till sist citeras några strofer ur ett 1900-talstryck. Som "Julvisa om seden på landet" trycktes 1912 *Julaf-ton var inne och glädjen var ny*. Visan inleds således på samma sätt som den som trycktes 1842 under titeln "Julafton i prästgården", men här rör det sig om en annan text. Den tillhör inte de visor som lanserades i "jul"-skillingtryck, men författaren (signaturen G-ta) kan möjligen ha varit påverkad av den äldre texten. Visan uppgavs vara ur Stockholms-Tidningen och den får därför också ge exempel på visor som vid denna tid hämtades från tidningar till skillingtryck. Innehållet präglas av trivsel, gemyntlighet och traditioner – och nykterhet (se sista strofen).

Julafton var inne och glädjen var ny
fast storm omkring knut hördes ryta.
Och pigorna stodo med blomstrande hy
och rörde i puttrande gryta.
Och frun uti hushållsbestyren tog del,
hon rensade mandel och stötte kanel.

Och bordet blev dukat på gammaldags vis,
och mitt ibland rätterna granna
där frambars en ungsstekt och utsmyckad gris
med skinande kinder och panna.
Och så kom det julfisk som legat i blöt
och stora karotter med rykande gröt.

Och värdfolk och tjänare slogo sig ned
i endräkt och sänja kring bordet.
Värdinnan hon satte i gröten sin sked
och tog helt gemyntligt till ordet:
"Den seden är gammal och glömmas ej bör,
vill julgröt man ha skall man rimma därför."

Och rim blev smidda och skämtet var glatt,
och muntert och trevligt man hade.
Och värden sig rätade upp där han satt
och öppnade munnen och sade:
”Jag önskar er alla på Herrens försyn
julklappar så många som gröten har gryn.”

Och upp sprungo dörrar på vidaste vägg,
det hjälpte ej riglar och låsar.
Och in trädde tomtar med silvrade skägg
med lådor, paketer och påsar.
Och snart blev det lossat på lack och på knut,
och dussintals julklappar delades ut.

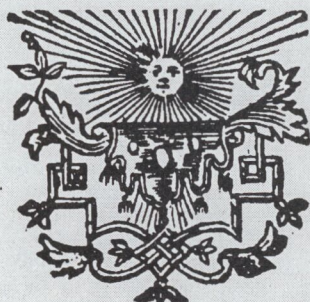
Och kvällen i hast och i gamman förflöt,
och rangskillnad märktes där ingen.
När kedjan till ringdans kring granen sig knöt
ej fick någon saknas i ringen.
Värdinnan gick främst i den glättiga ked,
och tomtar och barnungar dansade med.

Och värden en var till uppmärksamhet bjöd,
och sänkte så handen mot kruset
och fyllde till brädden pokalen med mjöd,
ty spritdryck fanns inte i huset.
Och bragte med allvar ett trefaldigt hell
för julen den glada, den signade kväll.

Visor om de fattigas jul

Några visor handlar om de fattigas villkor under julen. De är beskrivande, men kan ändå sägas tillhöra en mindre egen grupp inom julvisorna. Till sin stämning närmar de sig ibland de rent andliga visorna. Till dessa hör bl.a. *I torpstugans skymning satt nöden så blek*, skriven av Juliana Christina Nyberg (pseudonymen Euphrosyne). Visan utkom första gången 1825 som enda visa i ett tryck med titeln ”Jul-ljusen”. Den beskriver förhållandena i en familj där fadern ”stod på bår” och inleds sålunda:

Jul-ljusen.

SEDERHOLM,
tryckta i Marquardska Boktryckeriet, 1825.

Titelsidan till skillingtryck från Stockholm 1825, "Jul-ljusen", innehållande J. Chr. Nybergs visa "I torpstugans skymning satt nöden så blek".

I torpstugans skymning satt nöden så blek
och skrämde små barnen i julkvällens lek.
De klagade "Moder! ack, glimmande ljus
ju re'n blivit tända i rikemans hus."

Modern som själv är sjuk ber till Gud att Jesus inte skall glömma barnen när hans födelsetimma slår. Barnen hämtas så till himlen: "Där leker kring Herran nu änglarnas tropp, / och tänder opp julljus i palmernas topp." Visan slutar med att även modern dör: "Snart fick hon ock dela de älskades ro." Mycket genom Nybergs exempel blev bilder från fattiga barns tillvaro en under början av 1800-talet populär genre som kallats den filantropiska balladen, där syftet var att väcka läsarnas sociala medkänsla.⁹ Nybergs visa omtrycktes senare, bl.a. 1887 under titeln "En julafton i armodets koja".

Till denna grupp med julvisor hör vidare *Jag är så trött – jag måste vila*, som utgavs 1839 under titeln "Tiggarflickans julafton". Här är det en flicka som kommer hem till sin sjuka mor med bröd men finner modern död. Sista versraderna skildrar hur flickan själv dör:

Dock blir hon frälst utur sin nöd:
hon slumrar in och sover gott,
ty dödens kyss hon redan fått.

Ett reellt socialt engagemang finner man i två visor, som publicerades 1860 i trycket "Liten Elins julafton i fjor och i år": *Vi går du här, du lilla, så utan skydd och vård* och *Vi minnas små och stora hur liten Elin gick*. Visorna hade då tidigare varit tryckta i en tidning. Den första skildrar den fattiga och föräldralösa Elins julafton "i fjor". Hon berättar för en främling hur hon blivit behandlad:

Jag kom till herregården och hennes nåd fick se
försegla sina rara julegåvor.
Jag tänkte: hon är givmild, då kan jag våga be
den, som är så försedd med jordens håvor.
"Vad vill du, tiggargene?" hon dundrade så vred,
och hennes lille knähund han skällde med besked,
och rädd för båda gick jag mina färde.

Jag kom till prästegården, gick in på prostens rum,
han, tänkte jag, skall icke mig avvisa.
På sina fingrar kan han ju Evangelium,
då vet han att han bör en hungrig spisa
och rum uti sin boning en husvill låta få.
Så tänkte jag i enfald. Jag visste icke då
hur riktigt lärda herrar tolka Bibeln.

Han skrev på sin predikan och talte om Guds Son,
om nåd och kärlek mellan sina tänder.
Jag ödmjukt bad. Då röt han: "Var kommer du ifrån?
Hör du till socknen? Icke? Gå strax! Det aldrig händer,
att en landstrykarunge en enda skärv här får."
Nu vet jag, fastän annat i katechesen står,
att en "utsockne" icke är ens nästa.

Visan slutar med att främlingen tar hand om flickan sedan han hindrat henne från att ta livet av sig i snön.

Den andra visan, som handlar om liten Elin "i år", har en intressant alludering på en annan visa som ingick i många skillingtryck, nämligen Anna Maria Lenngrens *Den stackars Nelli satt och grät*. Elins fostermor, en gammal gumma, säger i visan: "Jag är den lilla Nelly, som satt på modrens grav, / och blivit av fru Lenngren väl besjungen..." Visan är annars en stark kritik mot både kyrkan och fattigvården. Den uppgavs vara skriven av en uppsyningsman i en stor fattigrote och båda visorna var tillägnade "ej blott alla fattiga barn, utan också alla fattigvårds- och folkskolestyrelser".

Visor för barn

Som vi sett handlar flera visor om barn, däremot är visor som direkt riktats till barn mycket sällsynta. I KB:s skillingtryckssamling med julvisor ingår bara tre tryck med sådana barnvisor och de trycktes alla under 1830-talet. Frånvaron av tryck utkomna före denna tid är inte förvånande eftersom en svensk oberoende barnlitteratur överhuvudtaget inte uppträdde förrän kring tiden för folkskolans tillkomst.¹⁰ Vad

gäller senare tid fanns möjligen ingen avsättning för barnvisor i trycken, då åtskilliga sådana publicerades i bl.a. läseböcker för folkskolan.

I ett skillingtryck med titeln "Julbocken på rim med vignett till julklapp åt barn" utkom 1830 visan *Julbocken glad dig hälsar*. De två övriga trycken presenteras också som "julklappar". "En fågel blå. Att undra på. Till julklapp åt de små" från 1833 innehåller en kort visa, *En vintrens Fågel Blå*. Året därpå utkom "Julfisken ägnad till julklapp åt barn", ett ettbladstryck med visan *I Svea land och forna dar*.

Julbocken glad dig hälsar är en enkel beskrivning av julbocken i tre strofer, även *En vintrens Fågel Blå* är en kort visa om fyra 4-radiga strofer. Den slutar: "Nu han trumpetar så, / att alla muntra små / till julklapp måtte få / snöundret Fågel Blå." *Svea land och forna dar* kan däremot, trots att den riktats till barn, knappast sägas vara en barnvisa. Den liknar mer de allmänna julschildringar som getts exempel på ovan:

I Svea land och fordna dar
en gammal plägsed alltid var
att julens ankomst fira roligt.
Ty lyste julljus i vart tjäll
och varje husvärd lugn och säll
dess ankomst firade förtroligt.

— — —
Då firas julen på ett sätt
som gör att man blir glad och lätt,
får njuta nöjet och behagen.
Och många år ju kungligt må,
då man kan sig sin julfisk få
och därpå: sin likör för dagen.

Trycket från 1830 är prytt med en stor bild av en julbock, som är nästan identisk med den som användes till trycket "Den artiga julbocken" på 1770-talet. Också de andra trycken är illustrerade med stora fantasi-fulla bilder som närmast tyder på att det är just bilderna som är huvudsaken och inte visorna. Visan om julbocken slutar också "han [dvs. julbocken] vill din julklapp vara, / om du är glad i jul".

Visor om julmarknader

Mot slutet av 1800-talet utkom åtskilliga skillingtryck med visor om marknader, och bland dem finner man också en del tryck med anknytning till julmarknader och julbasarer. Julmarknadstrycken syns vara koncentrerade till ett fåtal tryckeriorter – åtminstone att döma av de tryck som förvaras under KB:s signum med marknadsvisor, där tryck från Östersund och Eskilstuna dominerar helt.

På Jämtlands Allehandas tryckeri trycktes 1891 *Vill ni i afton lyssna en stund* med titeln en ”En ny och utomordentligt vacker visa om julmarknaden i Östersund 1891”. Att detta tryckeri även ägnade sig åt skillingtryck hänger möjligen samman med tidningsmannen m.m. Johan (Lindström) Saxon, som under åren 1891–1904 var ägare av och redaktör för Jämtlands Allehanda/Jämtlands tidning. Saxon var själv visdiktare (hans mest kända visa är den om Elvira Madigan som publice-rades i flera skillingtryck). Visan om julmarknaden 1891 började:

Vill ni i afton lyssna en stund,
vänner från landet och Östersund,
vill nu för er jag sjunga en sång,
den skall ej bli för lång.
Jag vid posetivets ljuva drill
nu om julamarkna'n sjunga vill,
och åt allt nöjsamt som finnes här
sången ju ägnad är.

I fortsättningen görs reklam för julmarknadens alla begivenheter: en bondstuga med snusdosor och pipor, fiskdamm, parfymbod osv. En senare strof lydde:

Spåstuga finnes där man er spår,
framtidens öde veta ni får,
därtill här finns en blomsterbutik,
som är på blomster rik.
Gå till postkontoret och ibland
brev där fås från alla jordens land
även paket direkt från Paris
löses för billigt pris.

Följande år trycktes åter på samma tryckeri ett skilligtryck med en julmarknadsvisa, denna gång i tre versioner. Ett tryck hade titeln "En ny och utomordentligt vacker visa om Pilgrimsta julmarknad 1892". I de två andra trycken hade Pilgrimsta ersatts med Ragunda respektive Östersund. Visan, *I afton mig lyster en visa här sjunga*, skulle sjungas till melodin "Sandals kanon". De inledande stroferna påminner om den ovan citerade visan.

I afton mig lyster en visa här sjunga
för stora och små, ja för gamla och unga,
om Pilgrimsta julmarknad sjunga jag vill
vid positivistiska tonernas drill.

På Pilgrimsta julmarknad skall man få skåda
en trevnad och glädje var afton skall råda,
och är man blott där, man befinner sig väl,
och välfägnad får man för kropp och för själ.

Inledningsverser av det här slaget fanns även i ytterligare några julmarknadsvisor vid denna tid, t.ex. *Att jag nu veva vill mitt positiv, fallera* (Östersund 1893), *En visa jag sjunger för en och för var* (Östersund 1895, till melodin Singdudeladej), *Se god afton, god' vänner, julmarknad här är* ("... om de märkliga ting, vilka finnas att bekika å julmarknaden anno 1892 i Godtemplarsalen", Eskilstuna), *Hör hit nu, go' vänner, jag kväder en sång* (Eskilstuna 1893). En annan typ av inledning anknyter till själva lokalen: *Uti Hornsbergs ordenshus vi öppnat* (1895), *I Myre vi nu ha rangerat bazar* (1895).

Flera visor följer exakt samma mönster. Det är också samma utbud som omtalas: julklappar, fiskdamm, postkontor, skjutbana, kaffe, cigarrer, karameller, lyckans stjärna, positivspel m.m. I en del fall rör det sig förmodligen om en och samma visa som förändrats något då den införts i ett nytt tryck. Med undantag för omnämnandet av julklappar skulle dessa visor – eventuellt med ändring av enstaka ord – kunna beskriva vilken marknad som helst. "En lustig visa enkom skriven för julmarknaden i Kälom", med början *När smärtorna anfäktat båd' kroppen och själen*, har t.ex. ingenting överhuvudtaget som anknyter till julen mer än just titelsidan av trycket. Det är således uppenbart att man även här, liksom då det gäller de övriga ovan nämnda visgrupperna, har sett julen

som ett lukrativt försäljningstillfälle. Det var säkerligen inte heller enbart skillingtrycksförsäljarna som drog fördel av julen, visornas innehåll var i sig reklam för köpmännens varor.

En mycket speciell julmarknadsvisa är *Om de tillåtes så vill je sjong*. Den är, såvitt framgår av här tillgängliga skillingtryck, den enda visan som genomgående är skriven på dialekt. Visan trycktes av John Hagbergs boktryckeri i Östersund 1894. Den är skriven på jämtska och utgavs som en "Ny visa om julbasarn i Hannaug [dvs. Handog i Lits sn] år 1894–1895." Innehållet avviker från det som annars var vanligt i dessa marknadsvisor, här finns också mer anknytning till julen. Strofformen är en annan än den vanliga 2- eller 4-radiga; visan "går sjong mæ såmå ton som Ner månen vandrar på Himlen blå etc."

Om de tillåtes så vill je sjong,
om jula som hu befinns' e
för stor å gammal, för små å ong,
men hör nu at så dæ mins' e
att jula int på den måtta skapa,
så foltje bære ske stå å gapa.

Nä! æne slag.

Nä, hu e skapa för fröjdoms skull
så foltje ut kan få færa.
Hit får dom komma te saln vål full,
då er e som de bør væra.
Hen e de likeste ste'el at fröjd'n,
je tror at maken int fins i höjd'n
så bra som hen.

Dæ mins fell jula som va e fjol,
mæ bør int önsch oss tebaker,
int fans nån marsne int sångs e ol,
å ingen båug ut når saker.
Men nu e framdregen allslaks nöjja,
n' Pål å n' Per ha her vårsinn möjja
te hangel mæ.

Längre fram i den fjorton strofer långa visan berättas om uppträdanden. En intressant detalj är här att vissångaren, visans jag, använder spelmans-

En visa
om Julmarknaden i Lit

Diktad af

Den här gubben.

Pris 10 öre.

Östersund, Jämtl. Tidn. tr., 1901.

Titelsidan till skillingtryck från Östersund 1901, "En visa om Julmarknaden i Lit", innehållande "Gott folk! Jag sjunga vill en sång".

uttrycket ”groft å grænt” (grovt och grant), dvs. att två spelmän spelar på oktavavstånd. I detta sammanhang får uttrycket väl närmast uppfattas som förstärkningsord eller möjligen att sångaren hade både högt och lågt register.

På'n pajjas all nog förundre e,
som fær å svängse ti hatta,
mæ all han sir villn i prat se je,
fast han ha svårt för te fatta.
Han fell skre'e sann[?] vår härre skapa
en millasort milla folk å apa
om slöppe låus.

Hör spælamennan för dom de gnäll,
dom spæle på så de skaller,
å je ske jælp dom ifall je bäll,
men kanske rösta mi daller.
Je ha brukt sönje i allslaks dura
bå groft å grænt som de anner jura
bå her å der.

I slutstroforna omtalas vem som diktat visan. Namnet Stadig står också utsatt under sista strofen.

De finns fell nån som på måle drar
å undres håcken ha dikte.
De e en nejn pöjtjen ata far,
som oppi kneom hans sitte.
Hen e når værssa sex å halv radu,
å diktarn vejte dæ han kalles Stadu,
som dæ nu sir.

Nu ha je slute på vis'n nått,
je kom int mer te begyn'a
för än je ha en fem öring fått,
hell e dæ snaler en synna.
Ner je e mejnlåus jussom Jobben
skull dae va frank jussom Hobarsgobben
te læta ti.

De sista skillingtrycken med julmarknadsvisor utkom vid början av 1900-talet. Här finner man bl.a. "En visa om julmarknaden i Lit" med början *Gott folk! Jag sjunga vill en sång*. Den sista julmarknadsvisan som publicerades i skillingtryck syns, åtminstone enligt KB:s samlingar, vara "En splitter ny visa att sjungas på Sveaborgs julbasar 1906". Visan som började *En liten visa vill jag för er nu sjunga här* gör, liksom de flesta andra visor, reklam för marknadens utbud, vari nu också ingår "jul- och nyårskort".

Noter

¹ KB:s skillingtryckssamling signa M (julvisor) och U (marknadsvisor). – Kompletteringar har gjorts utifrån SVA:s register över visor i skillingtryck.

² De andliga visorna är främst samlade under signum Z i KB:s samling.

³ Om Staffansvisan och julens kringvandringvisor finns en stor litteratur. De sistnämnda har framför allt behandlats av Hilding Celander i *Stjärngossarna. Deras visor och julspel*, Stockholm 1950.

⁴ C. W. von Sydow, *God afton om I hemma är! En studie över de nordiska majvisorna*, Malmö 1917, s. 131.

⁵ Jfr Celander, *a.a.*, s. 378, där visan också är återgiven.

⁶ Flera av de här nämnda lekarna och sånglekarna, också i senare tradition, är återgivna och beskrivna i: Nils Dencker, *Sveriges sånglekar. Sammanparningslekar och friarlekar*, Uppsala 1960 (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B:9); Carl-Herman Tillhagen & Nils Dencker, *Svenska folklekar och danser II*, Stockholm 1950.

⁷ Återgiven i *Folkminnen och folktankar* 1915, s. 203 ff.

⁸ *Svenskt biografiskt lexikon* 7, Stockholm 1927, s. 402.

⁹ *A.a.* 27, Stockholm 1991, s. 650.

¹⁰ Jfr Eva von Zweigbergk, *Barnboken i Sverige 1750–1950*, Stockholm 1965, s. 52 ff.

Fem alldeles nya
samt både vackra och muntra

Jul - Visor;

Den Första:

Jul - sång.

Ljuswa budskap, som på Englawin-
gar, ic.

Den Andra:

Julafton.

Bewars hwar buller, sus och dus ic.

Sjunges som: Solen blänker så klar och tinn ic.

Den Tredje:

Julafton i Prestgården.

Julafton war inne och glädjen war ny ic.

Sjunges som: Stön Hedvig i jungfrubarn sitter
så glad ic.

Den Fjerde:

Julhelgen på Bondlandet.

Hur ljuflig är vår Jul! ic.

Sjunges som: I gamla Swea land ic.

Den Femte:

Dagarne före Jul i Stockholm,

eller

Jul - swaliet.

Gatorna höllas i hwita fälln, ic.

Sj. som: Nu är jag gammal, jag ortar ej gå ic.

Westerwif.

Tryckt hos E. D. Elblad & Comp. 1842.

Sölsång.

Ljuswa budskap, som på Englawingar, Sån-
ter sig till jordens rymder ner, Och det trö-
sterika löfte bringar Om en Gud, som nådigt
till oss ser! Gläds du, Mensklighet, och stäm
din tunga Herrans nåd och Herrans pris
att sjunga. Mörkret lyktat. Ljögnet lyf-
tat. Nådens milda sten går opp. Himlen
randas. Dagen ljusnar i sitt lopp. Hjer-
tat andas Salig frihet, fröjd och hopp.

2. Lyhnen Folk! och tacksam! eder fröjden!
Hören sången från de helgas Gor: "Ara ware
Herran Gud i höjden", Ly hans nåd oändlig
är och stor! Salighet den hela wida jorden
Genom Christum är förwårswad worden.
Bojan lohad. Döden kroskad. Öppnad
himlens slutna famn. Palmen wunnen,
Och den rätta fridens hamn Lyckligt hunnen,
Aradt ware Herrans namn!

3. Wakna ur din långa syndadwala Folk,
som uti dödens skugga bott! Se, Han nal-
fas att dig mildt hugswala, Han, på hwil-
ken du med längtan trott. Ej till barnen
Han sitt löfte swiker. Från din sida ej
Hans kärlek wiker. Sanningsordet Rött
är wordet, Slagne lögnens makt och flärd.
Att dig wärna I en ond, förförissl werld,
Will hans stjerna Lyfa på din stumma färd.

4. Så sig ewigheten trofast slutit Intill
tiden med sitt kärleksband, Så det oförgång-
liga har brutit Grafwens boja med sin star-

fa hand. Upp, war ljus, ol fallna men-
slögte, I det ljus, som dig ur mörkret väk-
te! Välj din bana, Der hans fana Seg-
rande i tron går fram! Med det rena Och
oskyldiga Guds Lam Dig förena Under Kor-
sets helga flam!

Den Andra:

Sulafton.

Bewars hvad buller, sus och dus På alla
håll och händer! Så utom hus, som inom
hus, Allt upp och ner man vänder: Här
skuras sal, der skuras kök, På hvarje golf,
bland stråp och stöf, En bar-bent Piga ligger.

2. Knappt Far i huset får en vrå, Att
lugn sin pipa röka, Mor kommenderar march
ändå. Kors, att man så kan stöla! Och un-
gar skjutsas hit och dit Och mutas med en
smörgåbsbit Att ej stå jemt i vägen.

3. Förbi är slagit och stöp och bak Och
tvätt och brygd, m. m. Och Mor går nu
så stolt och rak: Hon kan med stål stoltsera!
I allt det kunnarbläck är röjd; Och fram
hon trippar, helt förnöjd, Ty klenetsbaket
lyckats.

4. Och Gubernanten spänner ner Stra-
maljen från sin båga, Och hennes nattvat
nu man ser I klart sefirgarn låga: Bland
söta rosor och små lam Och dito herdar tit-
ta fram En quarterslång Cupido.

5. Det "doppardagen" är i dag — Så
går man ut och doppar I köket, som, i ord-
nadt lag, Står prydt med skrad kopp-
par. Vid limmad spis, i munter ring, Går fyll-
da kannan friskt omkring, Och alla prisa ölet.

6. Se "follets" bord i hörnet här, Det står så fullt der borta! Kring kött och fläsk placeras der "Grannt bröd och fisk och tort". Guds gåfvor ta wißt aldrig slut, De råda säkert Julen ut Och kanske ändå längre.

7. Nu kommer Erik hem från sta'n, De tända bjellror klinga; Och ha' i hål med gamla Pan Till mötes barnen springa. Och reda görs hur resan gått: Af hwar och en har Erik fått Så många kommissioner.

8. Straxt papper, segelgarn och lack Bland små och stora wandra, Och under mångt mystiskt ack! Man hwifkar wid hwarandra. Men medan allt i ordning ställs, Far Pappa ut, i wargstinnspels Att pröfwa nya föret.

9. Snart allt är redo — ingen brist. Hwad hwilan nu skall smaka! Till fattigstugan Rickas fäst Wad' wed och luss och kaka. Och gamla Lisa se'n till slut En hastefärfwe sätter ut, Att sparswen ej må hungra.

10. Men flockans göt gal half till sju: Och Barnen stängas inne, Och Mamma dukar bordet nu, Så glad i eget minne. Konfekt och limpot staplas opp, Och granen står så grann i topp Och alla grenljus tändas.

11. Och dörren öppnas — och de små Nu in i huset swärma, Der Far och mor så glada stå Med lugna känslors värma. O, hwilket lif! o, hwilken fröjd! O, hwilken fröjd i himmels höjd! Den scen kan ej beskrifwas.

12. I, glade små, som ännu stån På wäg till lifwets höjder! O glädjens, när i glädjas fän! Och njuten edra fröjder! Han kommer nog en gång den dag, Då äfwen i, såwäl som jag, Med wemod minnes Julen.

Den Tredje:

Sulaston i Prestgården.

Sulaston war inne och glädjen war ny Och flockorna ljödo i dalen, Stjernmännen framgingo från by och till by Och sjöngo i torpet och salen; Men inne satt Prosten i wännernas ring Och bågaren wandrade laget omkring.

2. Hwar wrå, ja hwar winkel war sejad så ren Och sirad af fintliga tårnor: I taket hang kronan, en buske af en, Och blomstrade gyllene stjernor, Och midt uppå bordet och midt i hwart hörn Upprunno tre waxljus ur klon af en Tr.

3. De gubbar de sutto med silfrade skågg Och woro så hwaka och qwicka, Och fruar na sutto, som bilder kring wågg Och wiste så sirligt sig sticka; Men öfwerst satt Prostfar en kämpe så röd, Wid sidan af Prostmor och nicka och bjöd.

4. Till höger stod Sonen en telning så grön, Hos Fadren och fyllde i glasen, Till wenster stod Dottren, en sippa så skön, Och fröjdade hela kalaset. De ungherrar sågo på henne så gladt Och ögonen spådde så mången ett spratt.

5. Då öppnades dörren med buller, och sel Intrullandes kommer en tunna. På locket stod skrifwet: "till tröst åt Egle, Wår Prestgårds sörjande nunna," En hwiskning sig sporde i wännernas rad Och lilla Egle wille intet åstad.

6. Då började tunnan sig röra med hast Och gaslen flög ut från sitt kåril, Och trind och prontred framtittat i hast Adjunkten, en nybläcker fjättil; Han helsades högljudt af

stora och små, Och gubbarna skrattade: hå-hå-hå-hå!

7. Och Prost-fader talte: "som du, kära barn, Och ni min förälskade Magister ha' låtit er snärjas i kärlekens garn Och endast förlofningen brister, Så tagen då genast hvarandra i famn; Vi dricka Ert Ja-öl i himmelens namn."

8. "Men," fortfor den gamle, "min lilla Egge, Du får ej Magistern helt ensam. Den öfriga veckan det gerna må ske: Men Sönda'n han vare gemensam. — En skål för Er lycka! Öpp wacker min måg Och rid på den tunna, der nyl'n han låg."

9. Då reste sig alla med buller och bång! Så stolarna ramla kring bordet, Och drucko de älskandes skål på en gång Och Klockarens son förde ordet: "Go'männer", så slöt han, "må hvarje Ramsell få sådan en Sulklapp den signade qväll."

Den Fjerde:

Sulhelgen på Landet.

Hur ljuflig är vår Sul! Nu roar sig en hvar med smak, Och i det sämsta skjul Står glädjen högt i tak. I alla hyddor, alla tjäll Och hus Man skaffar sig förnöjd i qväll Ett rus, Och dansar se'n med flickorna, Om benen styrka ha.

2. Med sötgröt, fisk och stek Man smörjer sig allt hwad man kan; Med skämt och stoj och lek Man lifwar upp hwarann. Af bästa öl, som matmor bryggt I år, Man klunkar tills man blir förnykt. Gutår! Och alla ta med glädjelåt En sup emellanåt.

3. Hur mången Gulklapp nu, Så dyr, så utsökt och så rar, Till wän och mö och fru
Man redan skickat har! Med korgar, askar, fiden, gaze Och snus, Och hattar, trattar, kannor, glas Och krus Man kånkar gata upp och ner I alla sta'näs qvarter.

4 Hwad ståtlig mängd af lins Och sköna bullar utan tal! Nu råder inte krus Och trycka inga qwal. När hornet omkring laget gör Sin gång, Man fångarn gladt uppståmma hör Sin sång. Och hwar poet med strupe blöt Han rimmar för sin gröt.

5. Hur liflig är wår Gul! Nu är en hwar så glad och fri, Och i wårt simpla skul Wi sjelfwe muntra bli. Uppå wår disk ej punsch och win Wi fått; Men brånwin fins i karasin Så godt, Och lustigt jemt fylls tumlarn i Dills Gulen är förbi.

Den Femte:

Gul-swaljet i Stockholm.

Gatorna höljäs i hwhita fälln, Bjällrorna pingla och sålarne spritta, Källarfönstren glimma i qwålln, Rölände gubbar kring småborden sitta; Gulgrisar gnålla för slagstatens knif, Snart blir det Gulgröt och rumlande lif.

2. Marknadsbodas och brokiga stånd Byggas kring torgen, och jungfrur, madamer, Herrar och fruar der göra sin rond; Bygggarfårros med buller och flammer Rulla i Sultraf och frustande lopp Dusintals släsfyllda korgar — si opp!

3. Erådet i Kungstrågåln hwiner så kalt, Carlgubben hfwes med snöpuddrad hjeske, Po-

sten går warfamt, — det börjar bli halt
Rundt kring den färskinsbepålsade bjeffe, —
Blåser i näfwen men glådes ibland Eikwål,
att Juln är så nära för hand.

4. Bønder kring hötorget gråla och slås,
Knuffas bland hamnbusar, kårngar och wag-
nar. Supa opp halfwa förtjensten, gunås,
Somnar i kårren bland råghalm och agnar;
Men hela lasten kor, kalfwar och får, Allt
till kottletter och biffstekar går.

5. Bodarna glittra af silfwer och gull,
Fickorna snart så godt rum för kontanter.
Julklappar synas och wåljäs, lull, lull, För
små kusiner och fruar och tanter. Ljustro-
nor stråla i war och i talg, Julhelgen öpp-
nar sitt slukande swalg.

6. Foglar i luften och fiskar i haf Flyga
och simma hardus in i magen, Djuren på
marken der finna sin gräs, Sluka och swäl-
blott! så lyder lagen; Skepp upp till relin-
gen fulla af win Segla med förderwind lu-
stigt derin.

7. Så lefde fädrän, så lefwe wi än, Och
just förbensfull instiktades Julen; Kan man
på ädlare sätt wål, min wån, Fira en hög-
tid så mulen och kulen? Då skall man lefwa,
det gör ingenting, Om man skall swälta
sen året omkring.

Dahlflickors lekar om juhlen 1733

Några sångleksuppteckningar av Carl von Linné

Carl von Linné är känd för att ha intresserat sig för det mesta som kom i hans väg, men att han till allt annat också har upptecknat sånglekar är knappast allmänt bekant. För övrigt tycks nästan alla våra äldsta uppteckningar av sånglekar, de få vi har från 1600- och 1700-talen, vara gjorda av män som blivit namnkunniga av helt andra anledningar. Johannes Buréus, till gagnet Sveriges förste riksantikvarie, skrev ned texten till "Bro bro breja"; Olof Rudbeck skildrar flera sånglekar i sin *Atlantica*, bland annat den lek vi idag kallar "Räven raskar över isen"; och slutligen Linné, som tecknade ned ett antal sånglekstexter under ett julkalas.

Det är tydligt att sånglekar, och lekar överhuvudtaget, var ett mycket dominerande inslag i julfirandet förr i världen. I skildringar av hur julen firades räknar man ofta upp namnen på ett antal lekar som lektes, medan däremot uppteckningar av texter och melodier är mycket sällsynta före 1800-talets början. Detta trots att 1600- och 1700-talen av allt att döma var den verkliga storhetstiden för sånglekarna, eller jullekarna, som de oftast kallas. Linnés uppteckningar fyller verkligen en lucka, trots det blygsamma omfånget.

Carl Linnæus var ännu en okänd student i Uppsala, 26 år gammal, när han 1733 blev bjuden att tillbringa julen hemma hos studiekamraten Claes Sohlberg, som hade sitt föräldrahem i Falun. Det blev ett långt jullov, Linné var inte tillbaka i Uppsala förrän i mars. Men sin vana trogen hade han utnyttjat tiden väl. Genom Sohlbergs far, som var gruvinspektör, fick han tillfälle att bland annat göra studiebesök i den stora koppargruvan i Falun, i Sala silvergruva och i ett smältverk och skaffade sig kunskaper i mineralogi. Om allt gjorde han noggranna anteckningar. Han blev också bekant med landshövdingen i länet, Nils

Reuterholm, som blev så imponerad av Linnés redogörelse för Lapplandsresan sommaren 1732 att han beslöt finansiera en liknande resa i Dalarna sommaren 1734. Resan blev som bekant av, och Claes Sohlberg och flera andra dalkarlar deltog i den under Linnés ledning.

Men viktigare i det här sammanhanget var att Linné under denna jul också roade sig mycket grundligt, gick på kalas och träffade flickor, det berättade han själv i februari i ett brev till sin vän Carl Fredrik Mennander (sedermera ärkebiskop): "Dalarnas sirener hafwa emot förmodan låkat mig förglömma både wänner, omsorg, äfftertanke, förtret, hem, studier, och tiden; jag kan icke få öppna öronen för deras sång; de siunga, att bekymmer kommer tijds nog, ändoch jag ej så skyndar. De hafwa lärt mig dricka halfpart och helpart, ja ännu mehr, dricka mig frå drucken till nychter. Utan skiämt! jag har här måt extraordinairt wähl."

Det bör ha varit under ett eller flera av dessa tydligen mycket uppslupna julkalas som Linné fick vara med om de "Dahlflickors lekar", som han gjorde anteckningar om. Anteckningarna är gjorda på ett enda blad och ligger tillsammans med det manuskript som blev resultatet av de mineralogiska studierna. Bådadera finns i London i den stora Linné-samling som förvärfvades av en engelsk botanist på 1780-talet och ägs av The Linnean Society. Där hittades de 1935 av Arvid Hjalmar Uggla, framstående Linné-forskare, bibliotekarie vid Uppsala universitetsbibliotek och föreståndare för Linnémuseet i Uppsala. Uggla publicerade manuskriptet i *Folkminnen och folktankar* 1943, och det är efter honom vi återger det här. Uggla kommenterar sin avskrift så här: "Det bör anmärkas att Linnés stil här är tämligen otydlig, varför tvivelsmål kan uppstå om den riktiga läsningen av en eller annan bokstav. Fullt bokstavstroget återgivande avses emellertid. Dock har ingen hänsyn tagits till de fall, då Linné skrivit a eller o, när han menat å, ä eller ö." Han uppger också att ord inom klammer är markerade med upprepningstecken i manuskriptet, och att kursiverade bokstäver i originalet återges med en förkortning. Uggla har markerat understrykningar i ms genom spärrad stil, vi har däremot valt att behålla understrykningarna.

Av de 6 lekar Linné skrev ned är det flera som levt kvar i traditionen långt in i vår tid. Nr 1 finns i ett stort antal varianter från hela Sverige och Finlands svenskbygder, vanligen med antingen samma första rad som hos Linné, eller "Ta en annan, ta en annan.... som jag, som jag". Nr 2 kunde ännu efter 100 år, troligen omkring 1840, tecknas upp med

melodi i Dalarna i en variant som ligger mycket nära Linnés. Flera senare varianter börjar med raden "Och jungfrun hon går sig åt stranden/floden ...". Nr 3 var fortfarande en allmänt spridd jullek under hela 1800-talet och ett stycke in på 1900-talet. Den börjar ofta med raden "Hans Kaspar och hans gesäller", men eftersom stroferna har sjungits i varierande ordningsföljd så varierar också första raden. Nr 4 är den enda av lekarna som inte finns belagd någon annanstans, medan nr 5 har varit mycket spridd och populär i både Sverige och Finland till långt in på 1900-talet. Nr 6, slutligen, har inte varit särskilt vanlig, men den finns ändå upptecknad ett tiotal gånger.

Eva Danielson

Dahlflickors lekar om juhlen 1733

1.

Hej lirum, hei lairum, hei giörom som jag :|:
klappa wackert, [klappa] wackert, [klappa] wackert som jag.
taga » [taga] » [taga] » » »
kiössa » [kiössa] » [kiössa] » » »
snuta » [snuta] » [snuta] » » »

2.

Gick jag uht spasserandes vid stranden :|:
går jag till min bästa vän och klappar *honom* på handen :|:

[Gick jag uht spasserandes] under linden :|:
[går jag till min bästa vän och klappar *honom*] på kinden :|:

[Gick jag uht spasserandes] i lunden :|:
[går jag till min bästa vän och] kysser så på munden :|:

[Gick jag uht spasserandes] på torget :|:
[går jag till min bästa vän] och gifwer honom korgen :|:

Jo Herrn fick han korgen till att bära
korgen här, och korgen där, och korgen hwart han komer.
äst icke du min bästa vän och hiertekorn dett lilla :|:
hututut jag fryser så, lätt mig ej fara så illa.
[hututut jag fryser så] släpp mig in uti warmen
å har du hierta uti dit bröst, så lätt mig ligga på armen.

3.

Hans giespers geseller willia giffa sig :|:
straxt willia de råda öfwer mig :|:

Kom kom min lilla vän jag beder dig
trå ware dig din gamla skiälm du slår mig.

När min man komer drucken hem så slår han mig
springer jag i kamaren och giömer mig

Dett är så lustigt om somaren till att räfsa
men far och mor de gå på ängen och kiäfsa.
kiäfs kiäfserij, kiäfs kiäfserij :|: käfsa.

4.

God morgon slächt god affton, barfotad genom dalar
där som jag låtit hämta örter rosor lindelöf och listickeblad
barfotad genom Dalarne :|: :|: :|:.
NB. emedlertid gör war sin figur twärt öfwer

[5.]

1. Medan man lefwer i världen säll
så lofwa wij hwar andra vår tro tro tro
Mig tyckes att i är en adelsman
jag lyster att hoos eder bo bo bo
Men aldrig går dett utur mitt sin
hur jag hafwer älskat dej och du mej
är ja din: och du min :|:
(tages då maken in i ringen och dansar.)
2. Lärkan hon sitter på lillie qwist
hon siunger så wähl uti ro ro ro.
så så gör jag med min käreasta wist
wij lofwa war andra vår tro tro tro
Men aldrig går dett utur mit sin etc. :|: :|: då klappas
3. Du hafwer swiket och bedraget mej
derföre så passar jag litet på dej
Men aldrig går dett utur etc. :|: :|: då klappas
4. Nu så skola wij skillias åht
med mycken sorg och grått, gråt, gråt
Men aldrig går :|: :|: :|: klappas
5. Nu så skola wij biuda god natt, god nat :|: 4 gr
Men aldrig går dett etc. :|: klappas

[6.]

Gösta person stackars man
stora gumsar hade han
tänkte till att slachta dem
feta bischen skära
Men tijden blef för kort
Syltan stod och skämdes bort

altså wart hon onder
alt uti samma stunden

2. Här står en stubbe uti vår haga kolswarter är han :|: 3.
(: då tages make med udda:)

Thet war en stor sorg för den $\left\{ \begin{array}{l} \text{systemn} \\ \text{brodren} \end{array} \right\}$ kära.

intet fick hon giöra korf, ej håller syltan skära
Men tijden blef för kort
sylltan stod och skämdes bort
alt så wart hon onder,
alt uti samma stunden

Här står en stubbe uti vår haga
kolswarter är han :|: 3.
åter makas.

Fisk Jubilee Singers

Afro-amerikanska musikambassadörer i 1890-talets Sverige

Jens Lindgren

Makalöst stämningsfullt, det är icke ofta publiken i vår stad bjudes på en sådan musikalisk högtid, många sångare med berömda namn hafva icke så mycket godt att gifva som dessa "färgade sångare", och verkliga musikvänner borde icke försumma aftonens konsert.

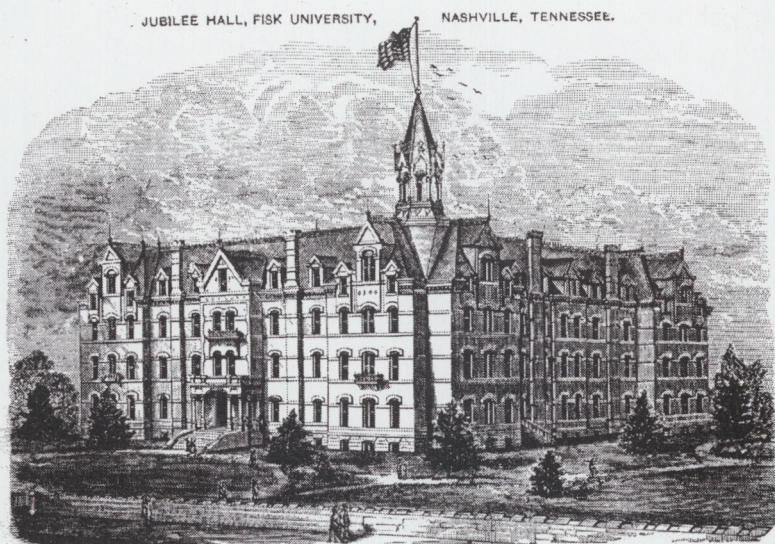
Detta kunde man läsa i Sydsvenska Dagbladet efter den amerikanska s.k. "negerkörens" Fisk Jubilee Singers konsert i Betelkyrkan i Malmö våren 1895.¹

Vilka var då dessa "färgade sångare" som fick svenska recensenter att så varmt rekommendera ett konsertbesök?

Kören hade sin hemvist vid Fisk University, som var grundat 1866 i Nashville, Tennessee. Skolan var en av flera som kom till vid denna tid då slaveriet hade avskaffats och bildning skulle bli vägen för Amerikas svarta mot verklig frihet och ett värdigt liv. Skolan var uppkallad efter general Clinton B. Fisk som var den som ställde lokaler till förfogande i uttjänta armébaracker. Ett visst ekonomiskt stöd hade man från American Missionary Association, men efter ett par års verksamhet insåg man att för att kunna bedriva god undervisning behövdes mer pengar. Elevantalet ökade snabbt men knappast resurserna, och 1871 var de ansvariga desperata, pengarna var helt enkelt slut och skolans lokaler primitiva och överfyllda.

En verklig resurs var skolans kör, som tränats av dess skattmästare, tillika musikdirektör George White, en ung krigsveteran från New York. I det trängda läge skolan befann sig föreslog han att han med sin kör skulle ge sig ut på en konsertturné i nordstaterna för att på så sätt bättra på ekonomin, och skolledningen gav motvilligt sitt samtycke.

Tolv personer ingick i truppen varav nio var sångare, sju av dem f.d. slavar. De kallade sig till en början "The Coloured Christian Singers", medvetna om att färgade i norra USA uppfattades som exotiska och spännande, och White hoppades att på så sätt väcka större publikintresse. För många blev det den första kontakten med de före detta slavernas sånger, om än sjungna flerstämmigt och presenterade av väl-

klädda män och kvinnor från en tribun eller ett kyrkoaltare. Utöver dessa sånger framförde de hymner, irländska ballader, sentimentala och patriotiska sånger och spirituals, och det var denna blandning som i fortsättningen skulle komma att bli körens speciella framgångsrika repertoar. Att kombinationen var lyckad framgår av ett brev som pastor Theodore L. Cuyler i Brooklyn Lafayette Avenue Church skrev till tidningen Tribune om gruppen. Han berättade att han aldrig hade sett en "kultiverad" Brooklynpublik så gripen: "Dessa frigivna slavers vilda melodier rörde vid tårarnas källa, och gråhåriga män grät som små barn". Cuyler konstaterade att "Jubilee Singers hade en färsk samling av de mest märkliga och klagande sånger som hade sjungits i plantagernas

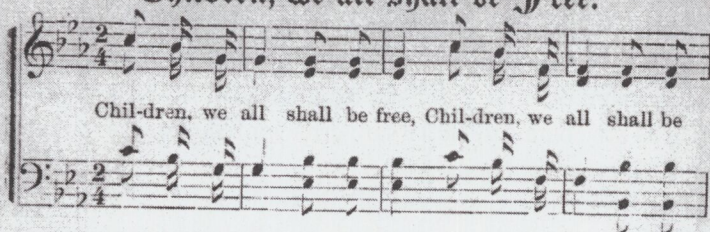
hyddor under slavtidens mörkaste år ... förkroppsligandet av det afrikanska hjärtats musik".² Pressreaktionerna pendlade från totalt oförstående till entusiasm. Recensenten i *Cincinnati Gazette* skrev att "många tjusades av de ljuva rösterna, precisionen i framförandet, den goda diktionen och den rytmiska exaktheten"³, the *New York World* klagade på att "bara 4 av de 19 sångerna var friluftsmötes- och nigger-melodier snarare än opera".⁴

Ryktet om gruppen, som nu kallade sig Fisk Jubilee Singers, spred sig, och stora skaror intresserade kom till deras framträdanden. De inbringade med sina konserter ansevärda bidrag till sin skola, och när de senare påbörjade sin New England-turné hade de sjungit ihop inte bara de pengar som hade satsats på dem utan projektet började till och med att gå med vinst. \$500 i veckan kunde sändas till Fisk University i Nashville. Till följd av den stora populariteten kunde de också ge ut en bok med 68 av sångerna, "Jubilee Songs". I förordet skrev sångernas nedtecknare Theodore F. Seward att de "vidrörde en sträng som endast den mest fulländade konst lyckas nå"⁵. Han anser att sångerna i sig var en gåva till dem från Gud för att "hålla dem borta från ett tillstånd av hopplös apati".⁶ Denna turné varade i sju månader och inbringade till skolan den vid tiden fantastiska summan \$20 000.

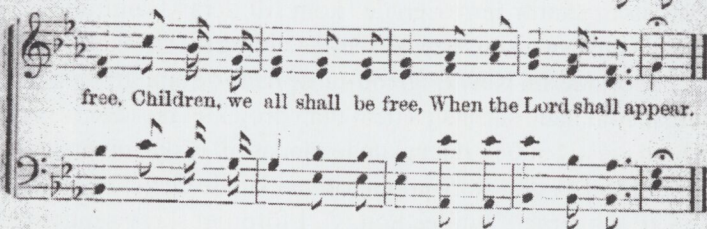
Under 1873 påbörjades en nästan årslång turné där man knöt kontakter med engelsmän som var intresserade av Jubilee Singers' sångkonst, och senare samma år sjöng de sina exotiska främmande sånger för den engelska noblessen inklusive drottning Victoria och premiärminister Gladstone. De sjöng även i Skottland, Wales och på Irland, mestadels i kyrkor men även i konsertsalar, och mottagandet var också här övervägande positivt. På sina ställen möttes de dock av oförstående. Ekonomiskt och artistiskt var de en succé och kunde överlämna ytterligare \$50 000 till sin skola och dessutom konstatera att 30 000 exemplar hade sålts av den bok som hade skrivits om deras första kampanj ("The Jubilee Singers and Their Campaign for Twenty Thousand Dollars").

Fisk Jubilee Singers upplöste denna kör som hade haft en sådan framgång 1878. Året därpå bildades en ny kör som existerade under samma namn i två år. Hösten 1882 reorganiserades man ytterligare en gång och den gruppen turnerade de följande sex åren jorden runt. En utförlig beskrivning av deras upplevelser och vedermödor finns återgivna i "The

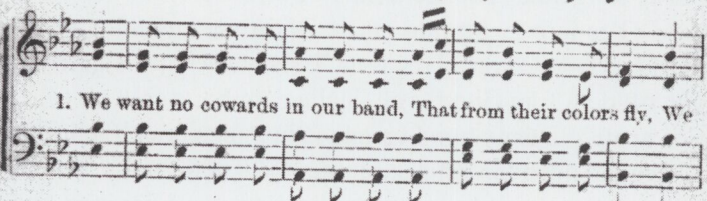
No. 6. Children, we all shall be Free.

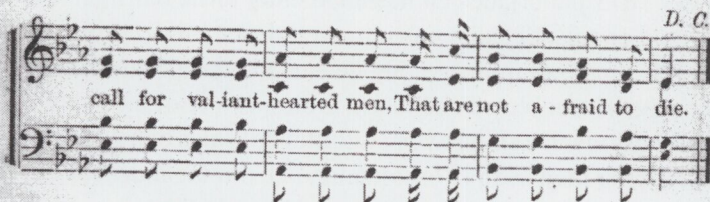
Chil-dren, we all shall be free, Chil-dren, we all shall be

free. Children, we all shall be free, When the Lord shall appear.

1. We want no cowards in our band, That from their colors fly, We

call for val-iant-hearted men, That are not a - fraid to die.

2. We see the pilgrim as he lies,
With glory in his scul;
To Heaven he lifts his longing eyes,
And bids this world adieu.
Choro.—Children, we all shall be free, &c.

3. Give ease to the sick, give sight to the blind
Enable the cripple to walk;
He'll raise the dead from under the earth,
And give them permission to fly.
Choro.—Children, we all shall be free, &c.

* The words, "On Jordan's stormy banks I stand," are sometimes sung to this strain.

I The Story of the Fisk Jubilee Singers ingick 138 sånger ur körens repertoar.

Story of the Fisk Jubilee Singers" nedtecknad av J.B.T. Marsch 1892, den innehåller också 138 av de sånger som nu ingick i deras repertoire.⁷

1895 fanns Sverige på deras turnéplan. De bestod då av tre kvinnliga och fem manliga sångare samt en pianist och ackompanjator. På 39 dagar framträdde de 32 gånger i till buds stående kyrko- och konsertlokaler, så gott som alltid för utsålda hus. Först i Stockholm och sedan i övriga landet "hvarunder sällskapet som reklam för sina program kunde anförda dessa Stockholmskonserter", som Svensk Musiktidning refererar.⁸ De besökte även de övriga skandinaviska länderna, tog sommarferier i landet och gav ett antal konserter på hösten. Recensenten konstaterar att konserterna var succéartade och söker förklara att något av hemligheten kan ha legat i "egendomligheter av negrer på konserttribunen", men är än mer övertygad om att framgången beror på "den ovanligare repertoiren av amerikanska sånger och negermelodier, de verkligen vackra och väl skolade rösterna samt det lifliga och väl nyanserade föredraget och den förträffliga ensemblen."⁹ Recensenten är genomgående välvilligt inställd, men fördomar gentemot artisterna och deras repertoire lyser igenom i kommentarer som: "Några nummer av klassisk och modern musik, af högre estetiskt värde, sådana vanliga konserter bjuda oss, förekommo ej /.../."¹⁰

I samma artikel presenteras medlemmarna i anslutning till en bild. "Den religiöst allvarlige mr Mumford från Red Bank" och "ett hattbeklädt fruntimmer, det är själva ledarinnan, mrs Cole, första sopran och ganska duktig koloratursångerska, ehuru rösten nu är något passerad." Vi får även veta att den senare är "gift med en clerk i Detroit", miss Thomas, född i New Orleans är "den mest negertypiska damen", mr Byron, sällskapets pianist är från St Louis, mr Caldwell är dess "talangfullaste medlem, utrustad med en präktig basröst och särskildt framstående såsom humoristisk sångare". Övriga medlemmar är den "sannskyldige negertrubaduren mr Lewis", andre tenoren Mr Payne och förste basen Mr Johnston.¹¹

Till följd av den enorma populariteten anordnades extrakonserter. Den svenska publiken hade aldrig hört något liknande och skribenter sökte jämförelser med vad man dittills hade upplevt i Sverige. "Många hade kanske infunnit sig mera av nyfikenhet utan att hysa några stora förväntningar", skrev Stockholms Dagblads recensent den 14 januari efter en konsert i Vetenskaps Akademiens hörsal, "men man erfor genast att

Fisk Jubilee Singers vid tiden för deras Sverigeturné 1895.

man befann sig inför ett sällskap, som kunde bereda åhörarna en verkligt musikalisk konstnjutning. Kören utmärker sig nämligen för en beundransvärt god samsjuningning och fin nyansering, kulminerande i ett ekoartat pianissimo”.

Programmet vid de svenska konserterna hade samma variation som vid de stora framgångarna i USA och övriga världen. Utöver information om konserternas innehåll i tidningsartiklar, programblad och annonsering i pressen kunde man i en tidning läsa: ”Slavsångernas namn och karaktär skola bli tolkade för publiken”¹², och i en recension berättas att ”konserterna inleddes med ett föredrag om negersångernas uppkomst, deras skala utan sekund och septima”,¹³ en intressant kommentar och ett tidigt svenskt belägg för ett musikaliskt fenomen som haft stor betydelse för vårt sekels populärmusik.

Låt vara att kompositörerna som sådana ej stå särdeles högt i kurs och att föredraget röjer vissa egenheter, som ej överensstämmer med seder och bruk inom europeisk konstsång, så ligger det likväl ett ej blott etnografiskt, utan

äfven ästetiskt värde uti den varma innerlighet och den rytmiska originalitet med hvilken dessa visor både uppfunnits och utföras, hvartill kommer att sjelfva utförandet rent tekniskt taget är utmärkt af mönstergill precision och en ofta underbar nyanseering från forte till pianissimo.¹⁴

Den 20 februari gav Jubilee Singers sin s.k. avskedskonsert på Musikaliska Akademien i Stockholm med "blommor och bisseringar". Efter andra avdelningen ropades artisterna in flera gånger. "En storm av bifall bröt lös då mrs Cole efter den stora och ansträngande staccatopolkan gaf som extranummer en svensk andlig sång"¹⁵, men man skulle alltså komma tillbaks för flera framträdanden redan senare samma år (maj och september).

Tre år senare kom kören ånyo till Sverige för ett antal konserter. Även dessa konserter blev mycket uppskattade, men intresset verkade ha mattats av en smula, och föreställningarna var inte längre utsålda. Nu började även lite syrliga kommenta-

K. Musikaliska Akademiens Stora Sal.

PROGRAM

vid

The Fisk Jubilee Singers Andra Stora Konsert

Torsdagen den 31 Januari 1895, kl. 8 e. m.

I.

- 1 Steal away to Jesus
with the Lord's Prayer *Neger-Melodi.*
- 2 Way over in Egypt Land *Neger-Melodi.*
- 3 Bass Song. I am King o'er Land
and Sea *Thompson.*

Mr J. N. Caldwell.

- 4 My Lord, what a Mourning *Neger-Melodi.*
- 5 Go down, Moses *Neger-Melodi.*
- 6 Male Quartette. Breeze of the Night *Lamothe.*

II.

- 7 O Hail us, je Free! *Ernani's.*
- 8 Come all of God's Children *Neger-Melodi.*
- 9 Tenor Song. Answer *Robyn.*

Mr O. W. Payne.

- 10 Make-a-me holy *Neger-Melodi.*
- 11 Soprano Song. Call me Back *Denza.*
- 12 Swing low, sweet chariot *Neger-Melodi.*

~~~~~

Abr. Lundquists K. Hof-Musik- & Instrumenthandel,
Malmstorgsgatan 8.

Enda försäljning af C. Bechsteins i Berlin, Hoeff & Co. u. R
Flyglar och Pianinos.

Pianinos från förnämsta Svenska fabriker.

Fisk Jubilee Singers introducerade många negro spirituals, amerikanska folkvisor och slavsånger i Sverige.

rer dyka upp i pressen. Aftonbladet konstaterade att Fisk Jubilee Singers var här igen: "De är dock nu mera ärliga nog att säga ifrån att deras verksamhet icke har något filantropiskt syfte, utan är blott geschäft, hvarom ock hela tillställningen bär vittne", och avslutningsvis en smula hånfullt: "för övrigt är de sig tämligen lika".¹⁶

Rent öppet hånfull, ja till och med rent svartsjuk, är signaturen Dan i Dagens Nyheter som även passar på att raljera över publiken. Han är skadeglad över att det inte längre är fullsatt när Jubilee Singers nu "ger hals" igen.

Men nästa gång blir det nog fullt hus. Mr Caldwell behöfde bara visa ett av sina trefliga niggergrin för att damerna skulle simma i ett haf af beundran /.../ och mr Payne hade det ändå mera bekvämt. Han behöfde bara låta bli att böja på hufvudet vid de stormande och passionerade applåder som ett ellar annat 200-tal större eller mindre kvinnohänder bestodo honom, för att dessa applåder skulle bli rent av frenetiska. Damerna togo naturligtvis hans nackstyfhet för en älskvärd nonchalans, men det kunde jag med bästa vilja i världen inte göra – jag var till och med så hädisk att jag önskade att någon av Mr Paynes kroppsdelar varit inom räckhåll för min grannkvinnas händer vilka inte voro så mikroskopiska och dessutom arbetade med minst tre hästkrafter styrka /.../ Vi karlar voro nog inte lika förtjusta som damerna. Vi äro nog lite mer nyktra än de – åtminstone när det är fråga om negrer och i synnerhet negresser.

Signaturen "Dan" avslutar denna redogörelse med påståendet att "om de uppträda i Frälsningsarmén tror jag att de skulle frälsa tusentals själar. Nu förvridda de bara hufvudet på några hundratal damer."¹⁷

Som kuriosum kan i sammanhanget nämnas att en av de första jazzmusikerna i Sverige, multiinstrumentalisten Harry Hednoff, var son till en av sångarna i Fisk Jubilee Singers. I den intervju som gjordes med honom på Svenskt visarkivs jazzavdelning, förklarar han att han "har en svart själ, i synnerhet när jag kommer i kontakt med svartsjälade, till exempel ett dixielandband". Namnet Harry fick han efter fadern (Harry Lewis), som var en av körens tenorsångare. Modern hade polskt påbrå och var boende i Stockholm.¹⁸

Det kan också nämnas att ett av de första improviserade jazzsolon som finns inspelade i Sverige presenterar Harry Hednoff som trombone-solist. Det är "He's the Hottest Man in Town"¹⁹ där Hednoff spelar med wa-wasordin. "Jag var nog en av de första som fick spela trombone på det viset", förklarar han i intervjun.

Fisk Jubilee Singers gjorde en pionjärinsats som förmedlare av afro-amerikansk musiktradition till Sverige. Under de drygt etthundra år som har gått sedan de introducerade dessa negro spirituals, folkvisor och slavsånger i Sverige har andra svarta musikstilar såsom ragtime, jazz, blues, swing, bebop, rhythm & blues, rock'n'roll, soul, rap m.fl. genrer blivit inte bara uppskattade utan även dominerande musikformer hos oss.

Noter

¹ Sydsvenska Dagbladet den 6 maj 1895.

² Tribune, New York, den 17 januari 1872.

³ Cincinatti Gazette den 18 oktober 1871.

⁴ New York World, den 6 januari 1872.

⁵ Marsch, J.T.B, The Story of The Fisk Jubilee Singers. Cleveland 1892.

⁶ Pike, The Jubilee Singers and Their Campaign for Twenty Thousand Dollars. Boston 1873.

⁷ Marsch, J.B.T, a.a.

⁸ Svensk Musiktidning, nummer 15, 10 oktober 1895.

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² Osign, Svenska Dagbladet den 23 januari 1895.

¹³ Sign "A.L.", Aftonbladet den 24 januari 1895.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Dagens Nyheter den 21 februari 1895.

¹⁶ Aftonbladet 20 april 1898.

¹⁷ Sign. "Dan", Dagens Nyheter den 20 april 1898.

¹⁸ SVA:s bandsamling, JA 48-51. Harry Hednoff intervjuad av Bengt Nyquist och Jan Bruer den 2 februari 1978.

¹⁹ Inspelad ca februari 1926 med The Chrystal Band (Helge Lindberg) och utgiven på Polyphon XS 40736. Återutgiven på LP på Caprice, CAP 2009 år 1979 (kommer på CD under 1998).

Litet vis- och låtlexikon

Goder afton, goder afton, både Herre och Fru

”Goder afton” är en av Alice Tegnér’s tidigaste visor. Den fanns med redan i det första häftet av *Sjung med oss, mamma!*, som kom ut 1892. Många av vistexterna i häftet är av folkligt ursprung, och det är också ”Julafton”, som titeln lyder. Den bygger på flera folkliga hälsningsvisor som sedan länge har sjungits i samband med uppvaktningar kring både jul och lucia. Den ligger så pass nära folkliga varianter att det är svårt att avgöra vad som är lånat och vad som är nytt. Tegnér’s visa kan faktiskt också ha påverkat den folkliga traditionen.

Eva Danielson

Hej tomtegubbar

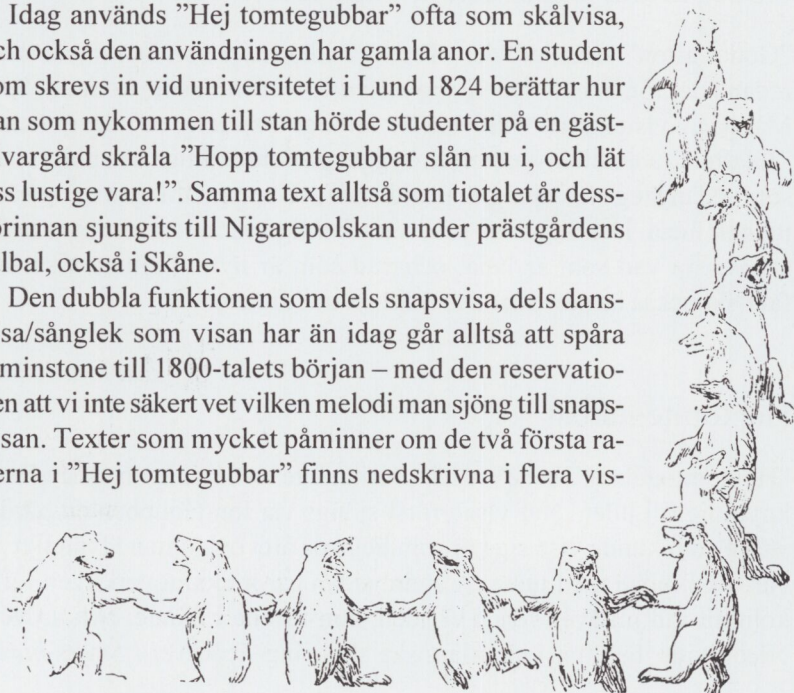
”Hej tomtegubbar” behöver från början inte ha haft någon speciell anknytning till julen. När visan först sjöngs var tomtegubben ett gårdsväsen som kunde visa sig när som helst på året och inte nödvändigtvis var förknippad med julen. Å andra sidan har melodin verkligen förekommit vid jul även förr i världen, åtminstone i Skåne. Nils Lovén, Nicolovius, berättar i sin klassiska skildring *Folklivet i Skytts härad*

om en av de julbaler han var på i sin ungdom, antagligen omkring 1815 då Nicolovius var 19 år. Värden på stället, en gammal präst, tyckte om att själv leda ungdomens lekar, och helst valde han lekar från sin ungdom. Genom att sjunga raderna "Hej tomtegubbar slå nu i, Och så låt oss lustiga vara!" gav han signal till spelmännen att det var dags för nigarepolskan. Herrarna bjöd upp med nigningar, och så dansades en livlig polska med många och invecklade turer. Mer text än de två raderna citerar inte Nicolovius, och kanske fanns inte fler – texten var möjligen bara en liten polsktrall, avsedd att tala om för spelmännen vilken melodi man menade.

Hur melodin lät kan vi inte veta. Men troligen var det samma melodi som "Wimmerby Pålskan" från Småland som samtidigt publicerades i vår första samling av instrumental folkmusik, *Traditioner av svenska folkdansar*, 1815 (tredje häftet nr 31). Det är i alla händelser den vi idag använder ihop med texten "Hej tomtegubbar", och den finns också belagd med titeln "Nigaredans" sedan 1830-talet. Melodin förekommer, utan text, med titeln nig-leken, nigarepolska eller något liknande i uppteckningar från olika delar av Sverige och Finland.

Idag används "Hej tomtegubbar" ofta som skålvisa, och också den användningen har gamla anor. En student som skrevs in vid universitetet i Lund 1824 berättar hur han som nykommen till stan hörde studenter på en gästgivargård skråla "Hopp tomtegubbar slån nu i, och låt oss lustige vara!". Samma text alltså som tiotalet år dessförinnan sjungits till Nigarepolskan under prästgårdens julbal, också i Skåne.

Den dubbla funktionen som dels snapsvisa, dels dansvisa/sånglek som visan har än idag går alltså att spåra åtminstone till 1800-talets början – med den reservationen att vi inte säkert vet vilken melodi man sjöng till snapsvisan. Texter som mycket påminner om de två första raderna i "Hej tomtegubbar" finns nedskrivna i flera vis-

samlingar från 1700-talet, men första gången vi finner en av dem tillsammans med en melodi är i en utgåva med titeln *Musikaliskt nojs*, som trycktes 1856. Under rubriken "Vid Båln" står följande text: "Hej! Gubbar! och slå i mer och låt oss lustiga vara!" Den upprepas tre gånger, sista gången varierad till "ack! låt oss lustiga vara". En kommentar lyder: "Gubbarna ta' i ring, dansa kring bålen och alla sjunga med ljudelig stämma." Och melodin är den vi är vana att höra till "Hej tomtegubbar".

Första gången "Hej tomtegubbar" trycktes som sånglek/jullek var i Fredrik Eggelings *Nu är det jul igen* 1889, och det är också första gången de nu så bekanta raderna "En liten tid vi leva här med mycken möda och stort besvär" syns i tryck. I några sångleksutgåvor från åren kring sekelskiftet 1900 har melodins repriser kastats om så att texten börjar med dessa rader, men senare är det alltid orden "Hej tomtegubbar" som inleder texten; "slå i glasen" är däremot då och då utbytt mot "kom och dansa" eller "ta i ringen". Om utbytet gjorts som en anpassning till en renodlad dansleksfunktion eller snarare av nykterhetspolitiska skäl låter vi vara osagt.

Litteratur: F. Eggeling, *Nu är det jul igen. 80 ringdansar och jul-lekar...* Lund u.å. [1889]. – Christina Mattson, *Hej tomtegubbar! Jul i Jämtland* 1985, s. 12-13. – Densamma, *Helan går. 150 visor till skålen*. Hedemora 1989. – Bert Möller, *Lundensisk studentsång under ett sekel*. Lund 1931. – Nicolovius [Nils Lovén]: *Folklivet i Skytts härad i Skåne vid början av 1800-talet*. Stockholm (1847) 1957. – A.I. Ståhl, *Musikaliskt nojs*. H. 2, Stockholm u.å. [1856].

Eva Danielson

Jingle Bells / Bjällerklang

"Bjällerklang" uppfattas av många som en relativt ny sång, en av de många importerade julvisor som kommit att tillhöra julrepertoiren under senare år. Dit hör också t.ex. "White Christmas" (Jag drömmer om en jul hemma), "Rudolph, the Red Nosed Reindeer" (Rudolf med röda mulen), "I Saw Mommy Kissing Santa Claus" (Jag såg mamma kyssa tomten) och så förstås "When You Wish upon a Star" (Ser du stjärnan i det blå) och annat från Disneys julkavalkad.

Men sången är gammal. Den hette ursprungligen "The One Horse Open Sleigh Ride", den var skriven av James S. Pierpont och avsedd som underhållning vid den lokala söndagsskolan i Boston. Både texten och musiken förlades första gången 1857.

Den medryckande inledningsfrasen i refrängen "Jingle Bells!" var tänkt som en uppmaning och under den titeln känner vi sången sedan återpubliceringen 1859. Under den nya titeln "Jingle Bells" hade notbladen nu dekorerats med bjällror.

James S. Pierpont skrev ytterligare några sånger av helt annan karaktär såsom "Conquer or Die" och "Strike for the South" och det var faktiskt först efter hans död (1893) som "Jingle Bells" började uppskattas mer än balladen "The Little White Cottage, or Gentle Nettie Moore" (som han skrev samma år).

Namnet Pierpont väcker associationer för ett flertal historiskt intresserade amerikaner: Hans far, John Pierpont (1785–1886) var en vid tiden berömd poet, föreläsare, frenolog och spiritualist. James själv var familjens svarta får och hade före framgångarna som kompositör levt ett bohemiskt liv som sjöman i San Fransisco. Sina sista år tillbringade han i Florida, där han dog vid 71 års ålder.

1947 skrevs en svensk text av Eric Sandström och Gösta Westerberg: "Ute faller snö, i spiltan Blacken står...". Den svenska versionen avviker på ett par punkter från originalet, dels ett nykomponerat avsnitt (text: "Vi sitter under fällen och snön omkring oss yr, och inte förr'n till kvällen vi färden hemåt styr"), dels en melodisk och harmonisk avvikelse i strofens tredje takt (g-moll i stället för F-dur). De skrev även till ett tredje tema, så den svenska versionen avviker på flera punkter från originalet. I Sandströms och Westerbergs bearbetning består strofen av åtta takter samt repris på dessa.

Litteratur: David Ewen, *American Popular Songs*. New York 1966. – Dick Jacobs, *Who Wrote That Song*. Whitehall, Virginia 1988.

Övriga källor: Korrespondens med Peer Music (rättighetsinnehavare), oktober 1997.

Eva Danielson och Jens Lindgren

TOMTARNES JULNATT.

Moderat. *Ytt. Söfve.*

p *mf*

1. Mid-natt rå-der Det är tyst i hu-sen, tyst i hu-sen,

p *f*

Äl-la sof-va, släk-ta ä-ro lju-sen, ä-ro lju-sen.

p

Tipp tapp, tapp tapp. tip-pe-tip-pe tapp tapp, tapp, tapp.

Midnatt råder. Det är tyst i husen,
alla sova, släakta äro lusen.
Tipp tapp, tipp tapp, tippe-tippe-tipp-tapp
tipp, tipp, tapp.

Se, då krypa tomtar upp ur vråna,
lysna, speja, trippa fram på tårna.

Snälla folket låtit maten rara
stå på bordet åt en tomteskara.

Hur de mysa, hoppa upp bland faten
tissla, tassla: »God är julematen!»

Gröt och skinka, lilla äpplebiten,
tänk, så rart det smakar Nisse liten!

Nu till lekar! Glada skattet klingar,
rundt om gränen skaran muntört svingar

Natten lider. Snart de tomtar snälla
kvickt och näpet allt i ordning ställa.

Sedan åter in i tysta vråna
tomteskaran tassar nätt på tårna.
Tipp tapp, tipp tapp, tippe-tippe-tipp-tapp
tipp, tipp, tapp.

Tippu Tipp.

"Tomtarnas julnatt" publicerades första gången i en jultidning för barn, *Jultomten* 1898.

Midnatt råder tyst det är i huset

Jultidningarnas betydelse för spridningen av nya julsånger kan knappast överdrivas. Från omkring år 1890 började det komma ut flera olika jultidningar speciellt för barn, Snöflingan, Julklappen, Jultomten och allt vad de hette. De var vackert illustrerade, ofta i färg, och flera av dem fick en mycket stor spridning. *Jultomten*, som hade underrubriken "Skolbarnens jultidning", distribuerades gratis genom varenda skola i landet. Mellan 1895 och 1910 hade tidningen en upplaga på 200.000 exemplar och bör ha nått praktiskt taget alla familjer med skolbarn. En julsång som publicerades där nådde alltså en jättepublik. I *Jultomten* för 1898 stod "Tomtarnas julnatt". Melodin komponerades före texten av en folkskollärare i Norrköping som hette Vilhelm Sefve. Han var mycket intresserad av musik för barn och hade gett ut flera skolsångböcker och en samling sånglekar. När han ville ha en text till sin nyskrivna julmelodi vände han sig till sin lärarkollega Alfred Smedberg, som skrev "Midnatt råder, tyst det är i husen". I *Jultomten* står texten signerad med en pseudonym, "Tippu Tipp"!

En julsång som först står i Jultomten och sedermera lyckas komma med i den välkända skolsångboken *Nu ska vi sjunga*, som gått ut i 2 miljoner exemplar, har goda förutsättningar att bli känd och leva vidare. I *Nu ska vi sjunga*, som kom ut 1943, ändrades för övrigt en detalj i Alfred Smedbergs text: "det är tyst i husen" blev "tyst det är i husen".

Den som så önskar kan numera sjunga denna julklassiker på transpiranto. Översättningen står förstas i ett julnummer av Grönköpings veckoblad.

Eva Danielson

Natten går tunga fjät / Sankta Lucia

Numera sjungs ganska många olika visor under luciafirandet, men bland de oftast förekommande är "Natten går tunga fjät", för en del år sedan praktiskt taget allena rådande och fortfarande vår mest kända Lucia-sång. De flesta svenskar har hört den sången på Luciadagen i hela sitt

liv, hemma, i skolan eller på radio och TV. Ändå är det uppenbarligen många som inte vet särskilt mycket om visans historia.

Att textförfattaren heter Arvid Rosén kan man få reda på genom sångböcker. Melodins ursprung kan det vara svårare att få riktiga uppgifter om. I många sångböcker står det att melodin är en italiensk folksmelodi, alternativt en neapolitansk fiskarsång. Även i helt nyutkomna sångböcker kan det stå så. Att man i själva verket länge har vetat vem melodins upphovsman är tycks ha haft svårt att tränga igenom.

Kompositören till "Santa Lucia" hette Teodoro Cottrau, född i Neapel 1827 och verksam där till sin död 1879. Hans far var musikförläggare, direktör för det mest framgångsrika av Neapels många musikförlag, B. Girard & Co. Redan som 19-åring efterträdde Teodoro Cottrau sin far i musikförlaget, ett par år senare blev han delägare och till sist ensam ägare. Förlaget gav bland annat ut många samlingar av sånger i en genre som ofta helt enkelt har kallats neapolitanska sånger: romantiska sånger med texter om kärlek och/eller hemlängtan, med melodier som delvis inspirerats av den italienska operastilen i början av 1800-talet. Både Teodoro, hans far och en bror till honom komponerade sånger i denna genre. Den mest kända och populära av Cottraus många sånger (han skrev ett 50-tal) blev just "Santa Lucia", den som skulle bli vår Luciasång långt senare. Vid sidan av "O sole mio" har "Santa Lucia" blivit den mest berömda av alla de många neapolitanska sånger som så småningom spritts över världen, inte minst av italienska operasångare som Enrico Caruso och Beniamino Gigli, och nu på senare tid av Luciano Pavarotti.

Cottrau skrev både ord och musik till "Santa Lucia" år 1850 och publicerade den naturligtvis på sitt eget musikförlag. Sången har spritts till många länder, det är förvisso inte bara i Sverige den blivit populär. Det brukar berättas att den fördes till Sverige av Gunnar Wennerberg, Gluntarnas upphovsman, redan 1852. Wennerberg var på en halvårs-lång resa i Italien då, och det tycks stämma att han hörde den nya storschlagern och tog noter med hem. Men han är knappast ensam ansvarig för spridningen i Sverige. Sången hade naturligtvis kommit hit ändå förr eller senare, och det är först vid sekelskiftet 1900 vi säkert vet att den började bli mer allmänt känd och spridd här hemma. Då fanns det minst tre olika svenska översättningar av Cottraus italienska originaltext, som är en stämningsskildring av en nattlig båtfärd i stjärn-

ljus, med refrängen "Santa Lucia, Santa Lucia", i det här fallet namnet på en stadsdel vid en av hamnarna i Neapel. Stadsdelen har sitt namn efter det sicilianska martyrhelgonet Lucia.

De tre svenska översättningar vi känner till är tämligen trogna mot originaltextens innehåll. De spreds via visböcker och skillingtryck i början av 1900-talet, och omkring 1920 bör melodin ha varit ganska känd. Till det bidrog säkert också en skivinspelning från 1916 med den legendariske Caruso; den gjorde "Santa Lucia"-melodin än mer berömd bland musikkvänner världen över.

I början av 1920-talet började Luciafirandet i Sverige så småningom att sprida sig utanför det område i västsverige där det hade börjat. Även på andra håll ville man nu fira Lucia, och man ville också ha nya sånger till firandet. Det låg förstås nära till hands att låna melodin från en tämligen välbekant sång som redan hade refrängen "Sankta Lucia, Sankta Lucia". Den första svenska texten till "Sankta Lucia"-melodin med anknytning till Luciafirande trycktes i en skolsångbok 1921. Den börjar "Nu stråla tända ljus uti din krona" och har förblivit nästan helt okänd. Några år senare, 1924, beställde Abr. Lundquists musikförlag en Lucia-text av journalisten och författaren Sigrid Elmlblad. Hennes "Sankta Lucia, ljusklara hägring" har blivit betydligt mer spridd än den första texten och tycks idag få något av en renässans.

Men när Åhlén & Åkerlunds förlag skulle ge ut en ny skolsångbok 1928 och ville ha med en Luciavisa valde utgivarna att beställa en ny text till Sankta Lucia-melodin. Uppdraget gick till en lärare, Arvid Rosén, och han skrev texten "Natten går tunga fjät", som alltså trycktes första gången i *Sångboken*, en skolsångbok som utkom i hela 16 upplagor. Redan när första upplagan kom 1928 hade Luciafirandet börjat spridas i ilfart över landet, och det bidrog väl också till den nya textens spridning. Det råder knappast någon tvekan om att den har blivit vår mest sjungna Luciavisa, och detta trots att texten inte är den lättaste med sitt ålderdomliga språk. Varje år får visarkivet förfrågningar om uttrycket "kring jord som sol'n förlät" – borde det inte vara "förgät", undrar man. Ordet förlåta i betydelsen överge, lämna, är tämligen okänt numera.

De många svåra orden i "Natten går tunga fjät" var anledningen till att en annan text till Luciavisan kom till, den så kallade "dagisvarianten", som börjar "Ute är mörkt och kallt". Den gjordes redan 1958 av för-

skolläraren Halldis Ljungquist i samarbete med några kolleger, men det var först omkring 1980 som den hunnit bli mer allmänt känd på landets dagis. Då väckte den viss debatt – många tyckte att det var onödigt och dumt att göra en speciell Luciasång för småbarn. Men den är bara en bland många. Svenskt visarkiv har till dags dato räknat till tio olika Lucia-texter till "Santa Lucia"-melodin. Vi får in fler då och då, så siffran kommer antagligen att stiga med tiden.

Artikeln tidigare publicerad i *Mixturen* 6, 1995; här i delvis omarbetat skick.

Eva Danielson

Nu ha vi ljus här i vårt hus

Julens många ljus är ett populärt tema i julvisor. De ljus som nämns i "Nu ha vi ljus här i vårt hus" är troligen julgransljus – visan är i alla händelser uttryckligen avsedd att sjungas under dans kring granen. När den kom till var julgranen ännu ett så nytt inslag i julfirandet att det tydligen var ont om lämpliga sånger att sjunga kring granen. "Nu ha vi ljus" stod nämligen tryckt för första gången i tidningen *Julhelsning* år 1889 med kommentaren: "Då från skolor ingått begäran att få åt barnen en visa att sjunga kring granen, hafva vi vändt oss till hr R. Hertzberg, som vänligen skrifvit åt oss denna". Visan hade titeln "Barnen dansa kring granen". Det var inga noter till den, men det uppges att texten skulle sjungas till melodin "Kom, vännen, kom". Nu var det så att herr R. Hertzberg, som hette Rafael i förnamn, var finländsk författare, och i Finland var "Kom vännen kom" en bekant sånglek som säkert de flesta kunde. Men här i Sverige tycks den ha varit i det närmaste okänd. Det var antagligen därför visan trycktes om igen några år senare i en annan jultidning, *Julklappen*, och då hade den fått en egen melodi, specialkomponerad för *Julklappen* av konsertsångerskan Johanna Ölander. Hon var dotter till kompositören J.E. Nordblom, och hennes man Per August Ölander var också kompositör. Men frågan är väl om inte Johanna Ölanders komposition blivit mer allmänt känd än något hennes far eller hennes man har komponerat. Den finns med i många sångböcker allt sedan sekelskiftet, både julsångböcker och skol-

sångböcker. 1905 kom den med i *Sånglekar från Nääs*. Genom sånglekskurserna på Nääs, där många skollärare gick, spreds sånglekarna till skolor över hela Sverige, och "Nu ha vi ljus" hör sedan länge till standardrepertoaren i dansen kring granen.

Eva Danielson

Nu tändas tusen juleljus

"Nu tändas tusen juleljus" är en av de mest populära svenska julsångerna överhuvudtaget. I fråga om antal skivinspelningar, i det allra närmaste 200 stycken, överträffar den till och med "Nu är det jul igen" med god marginal. Den hör till det nya slags julsång som började skapas omkring 1890 med sikte på barn. Både text och melodi är av Emmy Köhler (1858–1925), och "Julafton", som visan heter, publicerades första gången i *Korsblomman. Kristlig kalender 1899* (tryckt 1898), en publikation som gavs ut av Lina Sandell. Två år senare tog Emmy Köhler med visan i *Berits visor* 1901 (Berit var en av döttrarna i familjen Köhler). Sedan dess har den varit med i mängder av sångböcker, bland annat många skolsångböcker. Från 1943 och i 25 år därefter tillhörde "Nu tändas tusen juleljus" skolans stamsånger, dvs. en av de ungefär 20 sånger som föreskrevs till allmänt inlärande i alla Sveriges skolor. Dit hörde "Du gamla du fria" och "Kungssången", och så som sagt "Nu tändas tusen juleljus".

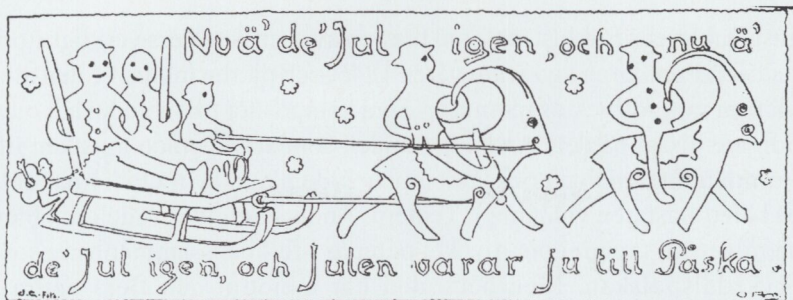
Litteratur: Oscar Lövgren, *Så fick vi sånger*. Stockholm 1949.

Eva Danielson

Nu är det jul igen

År 1867 konstaterade smålänningen Måns Hultin att ännu "sjunga unga och gamla i våra landsbygder sin polska: Nu är det jul igen!" Redan då ansågs visan alltså vara gammal och välkänd, och det förefaller som om den står som en symbol för julfirandet för Hultin. Också idag är den

utan tvekan vår allra vanligaste julsång, och det tycks den ha varit så långt vi kan följa den tillbaka. Den brukar stå som nr 1 i de flesta tryckta samlingar av julsånger, och en av de allra tidigaste, utgiven av Fredrik Eggeling 1865, hade till och med titeln "Nu är det jul igen".

Texten och melodin till "Nu är det jul igen" har olika historier. Texten är säkert betydligt yngre än melodin. Vi hittar texten i tryck, med melodi, första gången i vissamlingen *Filikromen*, i det sjunde häftet, som kom 1856. Visan spreds sedan snabbt under senare delen av 1800-talet genom olika sånglekssamlingar. Texten såg då i allmänhet ut så här:

Nu är det jul igen,
och nu är det jul igen,
och julen varar in till påska.
Så är det påsk igen,
och så är det påsk igen
och påska varar intill jula.

Nu är det jul igen,
och nu är det jul igen
och julen vara intill påska.
Det var inte sant
och det var inte sant
för däremellan kommer fasta.

Melodin är som sagt betydligt äldre. Varianter av den finns i äldre instrumentaldanser, polskor, från olika landskap. Första gången melodin framfördes och trycktes i sin helhet, sådan som vi numera är vana att höra den, var i ett sammanhang som inte hade något med jul att göra. Den uppträder nämligen som polska i *Värmlänningarna*, Fredrik Au-

gust Dahlgrens folklustspel som blev en av svensk teaters verkligt stora succéer. Premiären ägde rum våren 1846, och pjäsen inklusive den musik som ingick trycktes samma år. Som kompositör till melodin har man tidigare gissat på dels Andreas Randel, som arrangerade musiken till Värmlänningarna och också komponerade några av melodierna, dels på balettmästaren vid Kungl. Teatern, Anders Selinder – melodin blev nämligen så småningom mycket populär i folkdanssammanhang som Fryksdalspolskan. Men både den här melodin och flera andra i Värmlänningarna är åtskilligt äldre än så och hämtade ur en redan existerande tradition. Det har faktiskt också sjungits andra texter till den här melodin, och redan innan "Nu är det jul igen" blev den mest kända texten så sjöng man t.ex. "Anders Perssons stuga" till samma melodi – men den texten har också sjungits till flera helt andra melodier.

Vi har redan nämnt att delar av melodin i olika varianter förekommer i äldre instrumentala svenska polskor. Men en så gott som identisk melodi dyker också upp i barockmusiken på kontinenten. Så t.ex. i den italienske violinisten Giuseppe Tartinis konsert för violin och orkester i G dur, en konsert som tillkom senast 1724, då den framfördes i Prag. Bara några år efter det att Tartini hade återkommit från Prag till sitt hemland Italien grundade han en violinskola i Padua i slutet av 1720-talet. Till den kom det elever från hela Europa. Flera av hans elever var svenskar, och där gick dessutom J.G. Naumann, som var verksam i Sverige i flera år. Varifrån Tartini fått sin melodi, och om den kanske följt hans elever hem till deras respektive hemland, vet vi förstås ingenting om, men visst kan den ha förekommit litet varstans.

Eva Danielson och Märta Ramsten

Raska fötter springa tripp tripp tripp

Som så många av julens sångklassiker stod "Raska fötter springa tripp" för första gången i en av de många jultidningarna för barn, eller snarare i två av dem. Visan trycktes först i *Folkskolans barntidning* och sedan, med litet längre text, i *Julklappen*, båda år 1901 och under titeln "En liten julvisa". Kompositören heter Emmy Köhler, som också gjort både text och melodi till "Nu tändas tusen juleljus". Men i det här fallet är texten av Sigrid Sköldberg-Pettersson – en granne till familjen Köhler. Visans text ger en ganska god bild av julen vid sekelskiftet, med nymodigheten gran som det hänger nötter och äpplen i, och med julbock, tomtens föregångare som julklappsutdelare.

Eva Danielson

Staffansvisan (Sankte Staffan)

Med "Staffansvisan" menar man allmänt den visa som numera brukar sjungas i samband med luciafirandet och under julhelgen och som börjar "Staffan var en stalledräng". Det är en av de få äldre visor som alla svenskar känner till och kan sjunga ett par strofer av. I den text som trycktes på 1810-talet i Geijer-Afzelius' *Svenska folkvisor* berättas att stalldrängen Staffan vattnar fem hästar, av vilka två sägs vara röda, två vita och en apelgrå samt hur Staffan i ottan sadlar sin häst, rider till en källa och öser upp vatten i skällan (för att ge till hästen).

Visan är tvåradig men har både mellanomkväde och slutomkväde; i *Svenska folkvisor* lyder första strofen så:

Staffan var en stalledräng,
– Vi tackom nu så gerna. –
Han vatna' sina fålar fem.
– Allt för den ljusa stjernan.
Ingen dager synes än,
Stjernorna på himmelen, de blänka.

Den äldsta kända texten till "Stalledrängsvisan" är knuten till annandag jul (Stefansdagen). Den finns i ett parti av prosten Olof Bromans

hälsinglandsbeskrivning *Glysisvallur* (ca 1720). Där framgår att visan sjungits i upptåg ute i byarna.

”Stalledrängsvisan” är därefter känd genom flera hundra uppteckningar och inspelningar från hela Sverige och Svenskfinland. Under tiden 1796–1866 återgavs den i en serie skillingtryck. Den anses ha utvecklats ur en legendvisa från katolsk tid som har en utförligare berättelse. Enligt Hilding Celander har den uppstått under tiden 1550–1700 ”genom en av luthersk nitälskan framkallad stympning av den gamla svenska legendvisan”.

Denna utförligare visa handlar om Staffan och kung Herodes och berättar med några variationer följande: När Staffan rider sina hästar till vattning ser han stjärnan i öster. Han talar om för Herodes vad det betyder: att en konung har fötts. Herodes säger att det skall han tro först när den stekta tuppen på hans bord blir levande och flaxar med vingarna. Undret sker. Slutet varierar: Herodes rider till Betlehem, han möter Vår Herre och utkämpar en skapelsetävlan med Honom. I en uppteckning från ca 1910 lyder inledningsstrofen:

Staffan han rider sina hästar till vanns,
-- Vaka med oss julanatt. --
Då såg han en stjärna i Österns rika land.
-- Vaka med oss för oss alla.

”Staffan och Herodes-visan” var i Sverige länge okänd för forskningen, men sedermera har den upptecknats och spelats in ett femtontal gånger, dock endast i Skåne och Åboland (från 1899 till 1957).

Legendvisan om Staffan och Herodes anses kunna leda sitt ursprung till England, där en delvis likartad visa är känd genom en handskrift från 1400-talet; den är säkert betydligt äldre än nedskriften. Det finns också en variant från Färöarna liksom besläktade danska och norska. Bakom visan ligger sannolikt ytterst en folklig utformning av legenden om S:t Stefan. Denna finns dock inte bevarad i de nedskrivna samlingarna från medeltiden utan är känd just genom de engelska och nordiska visorna och genom avbildningar i kyrkor. Att Staffan ser stjärnan i samband med att han rider ”hästarna till vanns” är en säreget nordisk utformning av berättelsen; den förekommer inte bara i visan utan också på en målning i Dädesjö kyrka (1200-talets slut), där man ser Staffans

Beskrifning öfver Annandagsridningen
samt 3:ne

G t a f f a n
G i f f o r.

Skara, tryckt hos C. J. Herdijell, 1851.

Skillingtryck från Skara 1851.

häst som sträcker sin hals och tittar upp mot stjärnan. I traditionen från Åboland ser han också stjärnans spegelbild i källan, vilket även är fallet i Dädesjö-bilden.

Det är okänt hur Stefan kommit att knytas till julen och berättelsen om Jesu födelse. Visans Staffan har övertagit De vise männens roll när de infann sig inför kung Herodes, sedan de sett den stjärna som förkunnade födelsen. Han har också gjorts till stalldräng hos denne. Bakom det senare torde ligga det faktum att Den helige Stefan i katolsk tradition sedan tidig medeltid betraktats som hästarnas skyddshelgon.

Det har också förekommit folkliga bruk som hade med de för medeltidens liv så viktiga hästarna att göra. Dit hörde olika former av kappritt, ridning till källor och vissa vattendrag som skulle vara till nytta för hästarnas hälsa. När hästarna vattnades på annandagens morgon ansågs de få del av en särskild kraft hos vattnet; vid Jesu födelse genomgick naturen nämligen en märklig förvandling varvid kraftförande källor välldes fram. Sådana traditioner är kända inte bara från Norden utan kanske främst från Tyskland.

"Staffansvisans" båda former har levt tack vare att de hade en funktion i de nämnda bruken. Staffansridningen höll sig på sina håll i Sverige kvar ännu på 1800-talet. Visan sjöngs både i samband med vattningen av hästarna på annandagens morgon och i samband med att man därtill red omkring från gård till gård i byarna. "Stalledrängsvisan" är i sin enkla form rensad på det mesta av sitt legendinnehåll och står med sin stalledrängsstaffan närmare de bondpojkar som drog omkring och sjöng visan. Med tiden blev det i dessa sammanhang vanligt att "gå Staffan" i stället för att rida.

Vid denna staffanssjungning var man ute efter att samla till ett gemensamt julgille. Olof Broman visar detta i anslutning till sitt citat av några strofer ur "Stalledrängsvisan". Han berättar om den allmänt kända "Staffansvisan", "hwilken the unge drängar siunga mände på Andra Dag Juhl, när the slokade kring hela Socknen at samla få, maat, öhl och bränwijn, at göra sig giästabod". Den har alltså fungerat som en tigarvisa inför festen. Till stroferna om Staffan fogade man då ett antal strofer av helt annat slag. De kringvandrande som tiggde mat och dryck sjöng hälsningsstrofer till gårdens folk, och fick man utdelning på en gård sjöngs tackstrofer, i annat fall hade man till hands nidstrofer. Dessa av situationen motiverade strofer var vanligen långt flera än själva

staffanstexten. Ofta kunde de vara lätt äreröriga och obscena. Att denna form av staffanssjungning kunde urarta visas av att lokala myndigheter vid flera tillfällen fann sig föranlåtna att förbjuda den. Om ett sådant förbud vid slutet av 1600-talet skriver också Broman.

För "Stalledrängsvisans" stora spridning under senare tid har det säkert varit av stor betydelse att den (enligt Celanders först under 1800-talets förra del) kom att övertas av deltagarna i vad som brukar kallas "stjärnsjungningsseden", där stjärngossar gick omkring medförande en för ändamålet tillverkad stjärna och sjöng en större repertoar av visor. Denna sed är väl belagd från 1600-talet men är säkert äldre och har medeltida föregångare i former av julsjungning. Staffanssjungningen och stjärnsjungningen har med tiden närmast sig varandra och till och med kunnat smälta samman.

Våra dagars städade sed att sjunga "Stalledrängsvisan" i samband med luciatåg och vid jul kan väl närmast ses som en blek återspeglingsform av vissa inslag i dessa gamla seder. De strutformiga huvudbonaderna och stjärnan som brukar medföras är vanligen vad som påminner om de gamla kringvandrande stjärngossarna.

Olof Broman kopplade ihop visans Staffan med Hälsinglands apostel Stefan, en tanke som upptogs av bl.a. Sverker Ek i hans populära bok *Den svenska folkvisan* (1924). Den anses dock numera sakna grund.

"Staffansvisan" räknas i båda sina huvudversioner till de medeltida balladerna. I Svenskt visarkivs utgåva *Sveriges Medeltida Ballader*, band 2, finns ett stort antal texter och melodier tryckta eller förtecknade (SMB 39).

Litteratur: Hilding Celanders, "Staffansvisorna". *Folkninnen och folktankar* 14. 1927. – Densamme, "Till Stefanslegendens och Staffansvisornas utvecklingshistoria". *Arv* 1945. – Densamme, *Stjärngossarna. Deras visor och julspele*. Stockholm 1950. – Dag Strömbäck, "Kring Staffansvisan". *Om visor och låtar. Studier tillägnade Sven Salén*. Stockholm 1960. (Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv 2.)

Sven-Bertil Jansson

Stilla natt heliga natt

”Stilla natt” är troligen den mest bekanta julsången i västvärlden, och det har bidragit till en omfattande legendbildning kring visans tillkomst. Historien berättas med många varierande detaljer. Huvuddragen är ändå tämligen samstämmiga. Vi har valt att citera berättelsen så som den återges i en turistbroschyr från Stille-Nacht-Kapelle i Oberndorf. Detta minneskapell är uppfört på platsen för kyrkan i Oberndorf, där ”Stilla natt” sjöngs första gången av de båda upphovsmännen, prästen Joseph Mohr (1792–1848) och skolläraren och organisten Franz Gruber (1787–1863). Här följer broschyrens text (i vår översättning):

Visan tillkom på initiativ av Joseph Mohr, då han strax före jul 1818 föreslog Franz X. Gruber att de två gemensamt skulle författa något till julnattens mässa. Så skedde strax därpå. Mohr skrev texten och överlämnade den till sin vän Gruber och bad att han skulle komponera en melodi som passade för två solöstämmor och kör med gitarrackompanjemang. Redan samma kväll gav Gruber sin enkla komposition till den musikaliskt bildade uppdragsgivaren. Efter som Mohr tyckte om den så sjöngs visan för första gången av de båda upphovsmännen under midnattsmässan under stort bifall. Mohr sjöng tenorstämman och ackompanjerade på gitarr, Gruber sjöng basstämman och kören föll in i de upprepade slutraderna.

Visan spreds inte utanför Oberndorf förrän 1825, då orgelbyggaren Carl Mauracher tog den med till sin hemtrakt i Tyrolen. Därifrån spreds den över världen genom olika sånggrupper.

Ett enkelt minneskapell, som uppfördes till de båda vismakarnas ära och invigdes 1937, ligger nu på den plats där den gamla St Nikolaus-kyrkan låg fram till 1905.

Detta tycks vara själva kärnan i berättelsen, som har broderats ut med mängder av detaljer – ibland motsägande. Ursprungligen ska historien ha berättats av Gruber, som ännu levde när ”Stilla natt” började bli mer allmänt känd. Spridningen ombesörjdes, som vi sett, av sånggrupper från Tyrolen, framför allt av en speciell grupp, syskonen Strasser. De var också de första som lät trycka ”Stilla natt”. Den finns med i ett häfte *Vier ächte Tyroler-Lieder*, som trycktes 1828–1833. Tyrolermusik var på väg att bli högsta mode i Europa. På omslaget står det ”Gesungen von den Geschwistern Strasser aus dem Zillerthale” under en bild av de

fyra syskonen i nationaldräkt. Sista visan i häftet är "Stilla natt", utan uppgift om författare eller kompositör.

Till Sverige nådde visan senast 1864, då den återfinns i svensk översättning med titeln "Tyrolersång" i en skolsångbok, *Fyrastämmiga sånger för skolgångdom*. Som "Julvisa" med ursprungsbezeichnung "Folkvisa från Tyrolen" står den sedan i flera skolsångböcker under 1880–90-talen, i olika översättningar (det finns minst fem olika svenska översättningar av "Stilla natt"). Först i början av 1900-talet börjar de båda upphovsmännens namn stå med.

1921 togs den med i svenska psalmboken i en översättning av C.O. Mannström (enligt Oscar Lövgren är översättningen gjord 1915 och först publicerad 1918). När texten skulle införas i 1937 års psalmbok reviderades den av Torsten Fogelqvist, som använde två olika översättningar som underlag, Mannströms och en av Edvard Evers (publicerad 1917), så texten har fyra författarnamn, Mohr och de tre svenska. I den senaste psalmboken, från 1986, har texten fortfarande samma lydelse, men bara Mannström står kvar som svensk översättare. Det är för övrigt inte bara svenska kyrkan som tagit upp "Stilla natt" – de allra flesta religiösa samfund har den med i sina sångböcker.

Litteratur: James J. Fuld, *The Book of World Famous Music...* New York 1966. – Oscar Lövgren, *Psalm- och sånglexikon*. Stockholm 1964.

Eva Danielson

Var hälsad sköna morgonstund

Melodin till "Var hälsad sköna morgonstund" är en av våra mest älskade och oftast använda psalmmelodier, man har kallat den "koralernas drottning" (!). Den skrevs i slutet av 1500-talet, men till en annan text. Upphovsman var en tysk präst, Philip Nicolai (1556–1608), som gjorde både melodi (som dock av allt att döma delvis bygger på en äldre koral) och en text, "Wie schön leuchtet der Morgenstern". Den nya psalmen trycktes 1599 i *Freudenspiegel*. Författaren har kallat den "En andlig brudvisa om den troende själens förening med Kristus, sin himmelske brudgum", och i Tyskland har psalmen bl. a. använts som bröllopspsalm.

När den översattes till svenska 1604 av växjöbiskopen Petrus Jonæ Angermannus, så skedde det med anledning av ett bröllop. Den svenska översättningen inleddes med raden "Så schön lyser den morgonstjern". Den infördes i 1695 års psalmbok – men då kom den bland julpsalmer-na. Den har följt med genom alla upplagor och står fortfarande kvar i vår nyaste psalmbok, fast texten knappt är igenkännlig efter alla revideringar.

Melodin fick tidigt fäste i sydsverige, redan med den ursprungliga texten. Om den heter det, att det i södra Sverige blev brukligt att använda psalmen på juldagen, medan offrandet för det lägre prästerskapets och kyrkobetjäningens avlöning skedde. J. W. Beckman, som berättar detta, tillägger: "allmogen skulle på många orter icke ansett sig hafva rätt firat sin Juldag, om den icke hade fått afsjunga Så schön lyser den morgonstjern" (Emil Liedgren, *Vox Angelica*). Numera står den inte med bland julpsalmerna.

Julpsalm blev däremot den nya text som Joh. Olof Wallin skrev till Philip Nicolais melodi för 1819 års psalmbok, nämligen "Var hälsad sköna morgonstund". Psalmforskaren Oscar Lövgren säger om den att den är en "julottepsalm, som så helt växt samman med vårt julfirande att man inte kan tänka sig en svensk julotta utan den", och det kan vi väl alla instämma i. Wallin skrev förresten ytterligare en ny psalmtext till samma populära melodi.

Ett bevis för att en melodi är populär brukar ju vara att det skrivs nya texter till den – och så är det med vår kära julkoral. Vi har hittat många dråpliga exempel. En som utnyttjade kända melodier och gjorde det till en kompositionsteknik, om man så vill, var Carl Michael Bellman. Detta att använda kända melodier till nya texter kallas med en tekniskt-musikalisk term för paroditeknik och var helt accepterat, framför allt under förra delen av 1700-talet. Men Bellman gick längre än så – han valde melodier som gav lyssnaren associationer till en viss karaktär. Som t. ex. i hans "Friar visan" (nr 27 i *Ungdomsdikter I*; Bellmanssällskapets utgåva) där friaren uppträder i olika roller: officerens, sekreterarens, prästens och bondens. När det gällde prästens friarvisa valde han givetvis en psalmmelodi – och det blev "Så schön lyser den morgonstiern". Som nyss nämnts, hade den vid denna tid också karaktären av bröllopspsalm.

Men det finns även folklig nydiktning till melodin. Bl. a. har det sjungits en nidvers på just denna melodi. Till nidversen är det knutet en historia om greven som hade lovat sin dräng en päls och som får skämmas inför församlingen på julottan när drängen under psalmsången med stark röst klämmer i med sina anklagelser mot greven att han inte hållit sitt löfte.

Vår greve loft' en päls i fjol.
Den pälsen må väl bli rätt stor
om den nån gång blir färdig.
Och om jag ej den pälsen får
en sådan dräng vår greve då
ej på sin gård är värdig.
Lovad
gåva
och ej hålla
sådant vållar
greven våde.
Giv mig pälsen, Eders nåde.

(insp. SVA BB 310 Gustav Wetterberg, f. 1895 i Hardemo, Närke)

Den här nidversen finns belagd på många håll i vårt land i litet olika versioner. Visans text trycktes redan i slutet av förra seklet som påhäng till en äldre visa med titeln "Drängens klagan".

När en psalm blir riktigt populär så brukar det innebära dels att melodin lånas till andra texter, men dels också att det uppstår en mängd varianter av melodin, det som vi brukar kalla folkliga koralvarianter. Dalarna är det landskap som har blivit mest känt för sina koralvarianter, och självklart har "Var hälsad sköna morgonstund" sjungits också där. Den finns upptecknad bl. a. efter Finn Karin från Mora, en av de mest kända sångerskorna från Dalarna. Också från de svenskspråkiga delarna av Estland, ett annat område känt för sina fina och märkliga koralvarianter, finns den belagd.

Eva Danielson och Märta Ramsten

White Christmas / Jag drömmer om en jul hemma

Under en helg fick Irving Berlin melodin i huvudet och han var omedelbart övertygad om att det skulle bli en succé. Upphetsad rusade han in på sitt kontor på måndagmorgonen och ropade: "Det här är inte bara den bästa melodi som jag har skrivit, det är den bästa melodi som någon någonsin skrivit!".

Det skulle i alla fall bli den mest sålda melodin genom tiderna med upplagor på över fem och en halv miljoner noter, och bara Bing Crosbys inspelningar av "White Christmas" har sålts i runt 50 miljoner exemplar! Med återutgivningar på CD och det alltmer amerikaniserade julfirandet lär det förbli vår tids värdefullaste copyright ytterligare några decennier.

Melodin skrevs för filmmusicalen "Holiday Inn" 1942, och sjöngs redan där av Bing Crosby. Filmen handlade om ett värdshus som bara hade öppet under fyra stora helger, och "White Christmas" är egentligen en dröm bort från det soliga Californien (!) till den snöiga nord:

The sun is shining
the grass is green
the orange and palm trees sway.
There's never been such a day in Beverly Hills, L.A.
but it's December the 24th
and I'm longing to be up north.

I'm dreaming of a White Christmas...

Irving Berlin hade länge närt en dröm om att kunna muta in de stora amerikanska helgerna med nya melodier. Hans egen "Easter Parade" sjöngs sedan länge på påsken, 4 juli hade sin "God Bless America" och med filmen "Holiday Inn" såg han alltså sin chans att skriva en modern julsång som kunde komplettera "Stilla natt". Mot bakgrund av rådande världskrig och den nostalgiska texten är det lätt att tänka sig vilken betydelse "White Christmas" fick för alla amerikanska soldater som var inkallade i Söderhavet. Där fanns ju inga vita jular men av flera skäl fanns ju anledning att önska sig bort. På så sätt blev "White Christmas" en Andra världskrigets "It's A Long Way to Tipperary".

Redan samma år (1942) kom den svenska texten av signaturen Karl Lennart (=Lennart Reuterskjöld), också den placerad ”i grönskande fjärran land”, ”Jag drömmer om en jul hemma”, som likt ”Jingle Bells” m.fl. införlivats med övriga amerikanska julsånger i de flesta svenska julsamlingar.

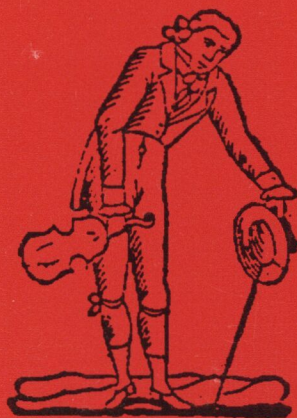
Litteratur: Dick Jacobs, *Who Wrote That Song?* Whitehall, Virginia 1988. – David Ewen, *American Popular Songs*. New York 1966.

Jens Lindgren

*Skivetikett från
Bing Crosbys stor-
säljare.*

Där inget annat sägs är bilderna i vis- och låtlexikonet hämtade ur jultidningar från sekelskiftet.

Innehåll

ANDRÉAS DALGRÉN: Jul-Lekar Passade till Dans
och Tidsfördrif för Ungdom och Sällskap.
Samlade af Klockaren och Organisten Andréas
Dalgrén i Tryserum 1809. Med kommentar
av Märta Ramsten.

MARGARETA JERSILD: Julvisor i skillingtryck.
"Fem alldeles nya samt både wackra och muntra
Jul-Wisor".

CARL VON LINNÉ: Dahlflickors lekar om juhlen
1733. Några sångleksuppteckningar. Med
kommentar av Eva Danielson.

JENS LINDGREN: Fisk Jubilee Singers, Afro-ameri-
kanska musikambassadörer i 1890-talets Sverige.

LITET VIS- OCH LÄTLEXIKON: Goder afton, goder
afton, både Herre och Fru / Hej tomtegubbar /
Jingle Bells – Bjällerklang / Midnatt råder tyst
det är i huset / Natten går tunga fjät – Sankta
Lucia / Nu ha vi ljus här i vårt hus / Nu tändas
tusen juleljus / Nu är det jul igen / Raska
fötter springa tripp tripp tripp / Staffansvisan
(Sankte Staffan) / Stilla natt heliga natt / Var
hälsad sköna morgonstund / White Christmas –
Jag drömmer om en jul hemma.